

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2022 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEARBOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2022

1

Vilnius 2022

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2022

1

Vilnius 2022

Žurnalo leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-22-32

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Iliinojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje:
<https://www.istorija.lt/leidiniai/mokslo-zurnalai-ir-testiniai-leidiniai/lietuvos-istorijos-metrastis/672>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2022
© Straipsnių autoriai, 2022

GRETA KĖVELAITIENĖ

Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka

JUNGTINIŲ AMERIKOS VALSTIJŲ LIBERALIOJI SPAUDA APIE TRIS ULTIMATUMUS LIETUVAI (1938–1940 M.)

ANOTACIJA. Straipsnyje siekiama atskleisti, kaip informacija apie Lietuvai įteiktus ultimatumus (1938 m. Lenkijos, 1939 m. Vokietijos ir 1940 m. Sovietų Sąjungos) atsispindėjo JAV rytinėje pakrantėje leidžiamoje liberaliosios krypties spaudoje, kokį poveikį turėjo Lietuvos oficialių informacijos šaltinių veikla formuojant JAV spaudos poziciją ultimatumų Lietuvai atžvilgiu bei kaip ir kiek JAV lietuvių spauda vertino JAV spaudos pateikiamą informaciją. Siekiama nustatyti, ką palaikė JAV spauda – buvo Lietuvos ar jų įteikėjų pusėje. Tyrimui pasirinkti keturi JAV dienraščiai: *The New York Times*, *New York Herald Tribune*, *The Washington Post* bei *Chicago Daily Tribune* ir du JAV lietuvių laikraščiai: „Vienybė“ ir „Dirva“. Nors JAV spaudoje buvo pateikiama tiksli informacija, dėstomi aiškūs faktai, vengta įvykius vertinti. Kaip ir JAV politikai, taip ir spauda daugiau laikėsi izoliacinės politikos Lietuvos atžvilgiu. Nors JAV lietuvių spaudoje teigiama, kad įvykiai sulaukė išskirtinai daug vietinės spaudos dėmesio, ir kai kurie straipsniai tikrai pasiekė pirmuosius puslapius, JAV dienraščiai oficialiais Lietuvos informacijos šaltiniais beveik nesinaudojo.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: Lenkijos ultimatumas, Vokietijos ultimatumas, Sovietų Sąjungos ultimatumas, Antrasis pasaulinis karas, JAV, spauda, laikraščiai, *The New York Times*, *The Washington Post*, *New York Herald Tribune*, *Chicago Daily Tribune*, *Vienybė*, *Dirva*.

ANNOTATION. The article seeks to reveal how the information about the ultimatums served to Lithuania (by Poland in 1938, by Germany in 1939, and by the Soviet Union in 1940) was reflected in the US press, how it used Lithuania's official sources, how the American press evaluated the information, and whether the US press was on the side of Lithuania or not. Four American newspapers (*The New York Times*, *The New York Herald Tribune*, *The Washington Post*, and *The Chicago Daily Tribune*) and two American Lithuanian newspapers (*Vienybė* and *Dirva*) were selected for

the study. Although the information provided in the US press was accurate, it avoided assessments of the events. Like the US government, the press pursued more isolationist policy towards Lithuania. Although the events in Lithuania received considerable attention from the local press, the US newspapers hardly ever used Lithuanian information sources officially.

KEYWORDS: Polish ultimatum, German ultimatum, Soviet ultimatum, World War II, USA, press, newspapers, *The New York Times*, *The Washington Post*, *The New York Herald Tribune*, *The Chicago Daily Tribune*, *Vienybė*, *Dirva*.

Įvadas

Po dvidešimties nepriklausomos pirmosios Lietuvos Respublikos gyvavimo metų XX a. ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje valstybę sukrėtė trys ultimatumai. Pirmąjį Lietuvos vyriausybei įteikė Lenkija, siekdama atkurti diplomatinis santykius, antrąjį pateikė Vokietija, reikalaujama grąžinti Klaipėdos krašto teritoriją, o trečiasis buvo lemtingas – Sovietų Sąjungos įteikti reikalavimai baigėsi Lietuvos okupacija.

Atliekant tyrimą siekta atskleisti, kaip informacija apie Lietuvai įteiktus ultimatumus atsispindėjo JAV spaudoje. Kokį poveikį turėjo Lietuvos oficialių informacijos šaltinių ir diplomatų veikla formuojant JAV spaudos poziciją ultimatumų Lietuvai atžvilgiu. Tirta, ar JAV spauda dėl trijų ultimatumų buvo Lietuvos ar jų įteikėjų pusėje.

Kelti tokie uždaviniai:

- išnagrinėti, kiek dėmesio JAV spauda skyrė Lietuvai įteiktiems ultimatumams, kokiais informaciniais šaltiniais rėmėsi, kaip / ar vertino situaciją;
- įvertinti, kokią vietą JAV spaudoje užėmė ultimatumai bendrai aprašant Europos įvykius;
- išskirti JAV spaudoje pasirodžiusią informaciją, skelbiamą remiantis Lietuvos oficialiais informacijos šaltiniais;
- palyginti, kaip informacija JAV spaudoje vertinta dviejuose JAV lietuvių bendruomenės leistuose laikraščiuose.

Verta pažymėti, kad tyrinėjamą laikotarpį ir ultimatumų įteikimo aplinkybes plačiai išnagrinėjo istorikai¹, šia tema parašyti atsiminimai². JAV spaudos pozicijos įvairiais istorijos laikotarpiais taip pat yra sulaukusios tyrėjų dėmesio: 2010 m. pasirodė Ramunės

¹A. Kasparavičius, *Lietuva 1938–1939 m.: neutraliteto iliuzijos*, Vilnius, 2010; P. Mačiulis, *Trys ultimatumai*, New York, Brooklyn, 1962; A. E. Senn, *Revoliucija iš viršaus*, Vilnius, 2009.

²K. Škirpa, *Lietuvos Nepriklausomybės Sutemos (1938–1940). Atsiminimai ir dokumentai*, Chicago–Vilnius, 1996; K. Musteikis, *Prisiminimų fragmentai*, Vilnius, 1989; S. Raštikis, *Kovos dėl Lietuvos, kario atsiminimai*, t. 1, Los Angeles, 1956; J. Urbšys, *Atsiminimai*, Chicago, 1988; E. Turauskas, *Lietuvos nepriklausomybės netenkant*, Kaunas, 1990.

Rubinaitės tyrimas „Lietuvos įvykiai „The Times“ laikraštyje: politinės ir paveldo komunikacijos ryšys“, 2015 m. Vytauto Didžiojo universitete apgintas istorijos magistro darbas „Lietuvos įvaizdis Amerikos spaudoje 1988–1991 m.“³ Netruksta tyrimų ir apie JAV lietuvių spaudą, vienas naujausių pasirodė dar 2021 m., tai Jolantos Budriūnienės daktaro disertacija „Komunikacinės strategijos kultūrinėje JAV lietuvių spaudoje anglų kalba (1950–1990 m.)“. Lietuvoje atliekamuose istoriniuose 1938–1940 m. įvykių tyrinėjimuose tradiciškai daugiau dėmesio skiriama „požiūriui iš vidaus“, t. y. dažnai tų metų problematika pristatoma iš Lietuvos perspektyvos. Lietuvos istoriografijoje trūksta darbų, kurie požiūrį į Lietuvą ir čia vykusius įvykius atskleistų „iš išorės“. Nėra tirta, ką apie 1938–1940 m. Lietuvai įteiktus trijų valstybių ultimatumus rašė JAV spauda.

Visą JAV spaudą būtų sudėtinga nagrinėti, todėl tyrimui pasirinkti keturi pagrindiniai liberalios krypties JAV dienraščiai: *The New York Times*, *New York Herald Tribune*, *The Washington Post* ir *Chicago Daily Tribune*. Siekiant atrinkti, perskaityti ir pristatyti juose publikuotus aptariamam laikotarpiu straipsnius apie Lietuvą, pasitelkta *Proquest* duomenų bazė. Dėl jos struktūros nėra galimybių nurodyti laikraščio numerio, todėl išnašose nurodoma tik laikraščio leidimo data. Greta pagrindinių keturių laikraščių buvo peržiūrėti dar keli leidiniai (ar tik jų iškarpos), rasti Lietuvos centriname valstybės archyve (toliau – LCVA), Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone fonde (F 656). Kelių rastų straipsnių nepavyko identifikuoti, nes saugoma tik straipsnio iškarpa arba nurodytas laikraščio trumpinys, kuris gali reikšti kelias dešimtis skirtingų leidinių⁴.

Trumpą pasirinktų dienraščių pristatymą reiktų pradėti nuo *Chicago Daily Tribune*, kuris buvo vienas pagrindinių JAV dienraščių, leistas Čikagoje nuo 1847 m. XIX a. dienraštis pasižymėjo liberaliomis politinėmis pažiūromis, tačiau 1914 m. pateko į Roberto R. McCormico, garsėjusio nacionalistinėmis-izolacionistinėmis pažiūromis, rankas ir ėmė darytis vis konservatyvesnis (po R. R. McCormico mirties 1955 m. leidinys atsi-kratė šovinistinių ir konservatyvių politinių pažiūrų). Tapdamas tikru Čikagos ir JAV centrinės dalies industrijos, vyriausybės, visuomeninio gyvenimo ir vykdomos politikos atspindžiu, ilgainiui jis pelnė skaitytojų lojalumą. Dienraštis taip pat garsėjo spaudos kokybe⁵. *The New York Times*, pradėtas leisti 1851 m., laikomas vienu įtakingiausių to

³J. Gudžiūnaitė, *Lietuvos įvaizdis Amerikos spaudoje 1988–1991 m. Magistro baigiamasis darbas*, Kaunas, 2015. <https://eltaipykla.vdu.lt/handle/1/32354> [žr. 2022 02 07].

⁴Pavyzdžiui, nurodyta, kad straipsnis iš *The Herald*, nors tokio laikraščio nėra, o atitikmenys gali būti *The Herald (Everett)*, *Washington The Herald (Rock Hill)*, *South Carolina The Herald (Sharon)*, *Pennsylvania The Albany Herald*, *The Badger Herald*, *The Bellingham Herald*, *Washington Boston Herald*, *The Bradenton Herald*, *Cape May County Herald*, *The Concrete Herald*, *Washington Dallas Herald*, *The Dickson Herald*, *Grand Forks Herald*, *Miami Herald*, *New York Herald*, *Northwest Herald*, *The Portsmouth Herald*, *Rutland Herald*, *Sierra Vista Herald*, *Arizona Statesboro Herald*, *Tri-City Herald*, *Williston Herald*, *South Dakota Herald* ir kiti.

⁵*The New Encyclopaedia Britannica*, 15th ed., vol. 3, Auckland [et al.], 1998 p. 197.

meto laikraščių, tuomet išsiskyręs redaktoriaus meistriškumu. Pagrindinis dienraščio tikslas buvo vengti sensacijų ir pateikti naujienas santūriai ir objektyviai. 1896 m. leidinį perpirko Adolphas Simonas Ochsas ir jis tapo tarptautiniu mastu pripažintu dienraščiu⁶. *The Washington Post*, pradėtas leisti 1877 m. Vašingtone, Kolumbijos apygardoje, laikomas pagrindiniu dienraščiu Jungtinių Valstijų sostinėje, prilygstantis ar net galintis konkuruoti su *The New York Times*. Dienraštis buvo įsteigtas kaip demokratų partijos organas, tačiau 1889 m. parduotas. Jis tapo populiarus ir skaitomas, tačiau garsėjo itin konservatyviais straipsniais. 1933 m. *The Washington Post* nusipirko Eugene'as Meyeris. Jis pertvarkė leidinio turinį, pabrėždamas nepriklausomą redaktoriaus poziciją. Netrukus dienraštis ėmė garsėti įžvalgiais interpretavimo straipsniais ir galiausiai pelnė visos šalies ir tarptautinį prestižą⁷. *New York Tribune* savininkas J. G. Bennetas Jaunesnysis, 1887 m. iš JAV persikėlęs gyventi į Paryžių, bandė valdyti laikraštį telegrafu, tačiau *New York Tribune* dėl to smarkiai nukentėjo. 1924 m. po H. G. Benneto mirties jį nusipirko mažesnis laikraštis *New York Herald* ir sukūrė *New York Herald Tribune*, kuris vėliau tapo vienu pagrindinių JAV dienraščių.

JAV buvo ir yra leidžiama tūkstančiai laikraščių įvairiomis kalbomis ir įvairių ideologinių krypčių, tad šie dienraščiai pasirinkti dėl jų liberalių pažiūrų ir lokacijos, taip siekiant siaurinti nagrinėjamą šaltinį ir tikslingai straipsnyje pateikti informaciją pagal vieną ideologinę kryptį. Gausią JAV spaudą iliustruoja JAV lietuvių laikraštyje „Vienybė“ 1938 m. sausio 11 d. pasirodžiusi informacija:

Amerikoje sumažėjo dienraščių skaičius. Pereitais metais Jungtinėse Valstybėse iš viso buvo 2,084 amerikoniški dienraščiai, arba 23 mažiau negu buvo 1936 metais. Savaitraščių iš viso buvo 10,629, arba 179 mažiau negu 1936 metais. Visi amerikoniški laikraščiai Amerikoje dabar turi apie 41,400,000- skaitytojų. Į tą skaičių neįskaitomi svetimtaučiu laikraščiai⁸.

Neaplenkiant JAV lietuvių spaudos ir siekiant sužinoti jų požiūrį į pagrindiniuose JAV dienraščiuose spausdintą informaciją ultimatumų tema, pasirinkti du JAV lietuvių leidiniai: tautinės liberaliosios pakraipos JAV lietuvių laikraštis „Vienybė“ (leista Niujorke) ir tautinės minties savaitraštis „Dirva“, leistas Klivlande.

Atrenkant medžiagą pagrindinis dėmesys skirtas pirmame leidinio puslapyje, vedamajame straipsnyje ar kituose straipsniuose pasirodančiai informacijai apie Lietuvą. Tyrimė analizuota ne tik kas konkrečiai buvo rašoma straipsniuose, bet ir skirtingos faktų interpretacijos ir spaudos sąveika su šaltiniais, žurnalistų interesais ir jų šališkumu. Cituojamų straipsnių svarbą laikraštyje rodo ir puslapis, kuriame jis skelbiamas. Pažymėti-

⁶ Ten pat, t. 8, Auckland [et al.], 1998, p. 648.

⁷ Ten pat, 15 leid., t. 12, Auckland [et al.], 1998, p. 511.

⁸ Amerikoje sumažėjo dienraščių skaičius, *Vienybė*, nr. 8(100), sausio 11, 1938, p. 1, prieiga per internetą: <https://www.spauda2.org/vienybe/archive/1938/1938-01-11-VIENYBE.pdf> [žr. 2022 03 12].

na, kad būta straipsnių su keliomis paantraštėmis, kur Lietuvai skiriama tik dalis teksto. Laikraščiai informaciją spausdino tam tikrose skiltyse, skirtose politikai, karo įvykiams, nesutarimams.

JAV aptariamam laikotarpiu buvo dvi pagrindinės informacijos agentūros, šalia straipsnių būdavo nurodomi trumpiniai AP (*The Associated Press*) ir UP (*United Press*)⁹. Išsamiuose straipsniuose nurodomas visas informacijos agentūros pavadinimas, mažesniuose – trumpiniai, kai kuriuose informacijos šaltinis visai nenurodytas. Vienetiniiais atvejais minimas šaltinis JTA (*Jewish Telegraphic Agency*)¹⁰ ir agentūros *Reuters*¹¹ informacija. Sovietų Sąjungos konflikto kontekste naudota informacijos agentūros TASS¹² informacija, o Lietuvos agentūrų žinios JAV spaudoje nepasitelktos.

Tyrime vartojami tam tikri terminai, trumpiniai ir pataisymai:

- JAV spaudoje Sovietų Sąjunga dažniausiai vadinama Rusija – verčiant tekstus ši klaida ištaisyta ir tyrime vartojamas Sovietų Sąjungos terminas.
- Ištaisytos lietuviškų pavardžių rašybos klaidos (pvz., Caleckis į Paleckis), pavardės rašomos lietuviškais rašmenimis. Užsienio šalių atstovų pavardės parašytos taip, kaip nurodyta publikacijose.
- Straipsniuose Lietuva neretai trumpinama „LITH“.
- „Memel“ ar „Memel district“ verčiamas kaip „Klaipėdos kraštas“.
- Rašant „Vilna“ turimas omenyje Vilniaus kraštas.

⁹ 1907 m. *United Press* vadovas E. W. Scrippas sujungė tris mažesnius žinių redaktorių ir įkūrė *United Press Association*, žinomą kaip *United Press*. Matydamas, kad *The Associated Press* savo žiniomis dalijasi tik su keliais partneriais, E. W. Scrippas leido *United Press* savo naujienas naudoti viešai visiems, netgi konkurentams. 1935 m. (metais anksčiau nei *The Associated Press*) jis pradėjo pardavinėti reportažus radijui. Taigi informaciją apie įvykius pasaulyje teikė ir ja dalijosi dvi skirtingos agentūros, dėl to kartais to paties dienraščio pateikiama informacija skiriasi.

¹⁰ Tarptautinė žinių tarnyba, teikianti paslaugas žydų bendruomenės laikraščiams. 1917 m. JTA įkūrė Jacobas Landau kaip žydų korespondencijos biurą Hagoje, įsipareigojusį rinkti ir platinti žinias žydų diasporoje ir su ja susijusias naujienas. 1919 m. agentūra persikėlė į Londoną, 1922 m. – į Niujorką. 1925 m. agentūra prenumavo daugiau kaip 400 laikraščių.

¹¹ Tarptautinę naujienų agentūrą *Reuters* 1851 m. Londone įkūrė Paulas Reuteris. Jis 1923 m. pradėjo transliuoti žinias tarptautiniu mastu. Beje, *The Guardian* pažymėjo, jog *Reuters* „pasidavė britų valdžios spaudimui ir tarnavo nacionaliniams interesams. 1941 m. *Reuters* atlaikė spaudimą restruktūrizuodamasi į privačią bendrovę“.

¹² Remiantis Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo potvarkiu, 1925 m. buvo įkurta Sovietų Sąjungos telegrafo agentūra (*Телеграфное агентство Советского Союза* (toliau – TASS)), perėmusi ROSTA naujienų agentūros pareigas kaip šalies centrinė informacijos agentūra. TASS turėjo „išskirtines teises rinkti ir skleisti informaciją už Sovietų Sąjungos ribų, teisę skleisti užsienio ir vidaus informaciją Sovietų Sąjungoje ir valdyti žinių agentūras Sovietų Sąjungoje“. Oficiali šalies informacija buvo teikiama kaip TASS ataskaita (rus. *Сообщение ТАСС*).

- Šiame tyrime vartojamas terminas „JAV spauda“ reiškia 4 dienraščių (*New York Times*, *The Washington post*, *New York Herald Tribune*, *Chicago Daily Tribune*) spausdintą informaciją.
- „JAV lietuvių spauda“ šiame tyrime yra laikraščiai „Vienybė“ ir „Dirva“.

Lenkijos ultimatus Lietuvai

1938 m. kovo 17 d. Lenkija įteikė ultimatumą Lietuvai, reikalaujama užmegzti diplomatinius santykius ir taip pripažinti Vilniaus kraštą Lenkijai. JAV spaudoje matyti, kad pirmieji spaudos pranešimai apie Lietuvos nesutarimus su Lenkija pasirodė 1938 m. kovo 15 d., t. y. likus mažiau nei savaitei, iki Lietuva priėmė ultimatumą (kovo 19 d.). Dienraštis *Chicago Daily Tribune* išspausdino korespondento Donaldo Satterlee Day¹³ straipsnį, kuriame jis, remdamasis lietuvių spauda ir radiju (konkrečių pavadinimų autorius nenurodo), rašė, kad laikraščiuose Lietuvoje nuolat pranešama apie įvairias lenkų atakas prieš ją. Korespondentas, neįvardydamas atakų pavyzdžių, teigė, kad daugelyje Lietuvos žiniasklaidos priemonių informuota, jog Vokietijos veiksmai Austrijoje parodė Lenkijai galimybę, kurios ji negali praleisti, ir Austrijos likimas turėtų būti pamoka Lietuvai¹⁴.

The Washington Post pažymėta, kad į šį Lietuvos ir Lenkijos santykių aiškinimąsi dėmesį atkreipė ir kaimyninės šalys. Kovo 17 d., remiantis *The Associated Press*, laikraštyje rašyta:

Berlynui neramu, ši [Lietuvos ir Lenkijos – G. K.] krizė sulaukė ypatingo Hitlerio dėmesio. Įtampa padidėjo, kai pasienyje žuvo vienas lenkų kareivis. Lenkija pripažino, kad Lietuvai buvo įteiktas ultimatus ir tam tikri reikalavimai.

The Washington Post tuo pat metu rašyta apie jau įteiktą ultimatumą Lietuvai:

Dėl lenkų karių žūtis pasienyje Lenkija gali įteikti Lietuvai ultimatumą, tačiau Lietuva nori tuoj pat derėtis su Lenkija dėl taikaus susitarimo. Išvengti karo norima dėl to, kad į jį, ko gero, įsitrauktų didelė dalis Europos. Tačiau lenkai taikiai derėtis atsisakė¹⁵.

Labai epizodiškai spaudoje buvo pateikta ir Baltijos šalių taiki pozicija. Kitoms valstybėms ir nerūpėjo nedidelio masto nesutarimai tarp kaimyninių šalių. *The Washington*

¹³ Donaldas Satterlee Day dirbo Šiaurės Europoje, o per Antrąjį pasaulinį karą kelis mėnesius vedė radijo laidas Vokietijoje. Jis teigė, jog Amerika turėtų palaikyti nacistinę Vokietiją kare su sovietine Rusija. Po sąjungininkų pergalės prieš Vokietiją, jis buvo dukart suimtas Amerikos pareigūnų už tėvynės išdavystę, bet nuteistas. Išsteisinimą lėmė tai, kad, būdamas žurnalistu Rytų Europoje, jis Amerikos vyriausybei teikė informaciją apie Sovietų Sąjungos šnipus.

¹⁴ D. S. Day, March army into Lithuania, polish senators shout: Insist ‚State of War‘ Over Vilna Must End, *Chicago Daily Tribune*, march 15, 1938, p. 3.

¹⁵ D. S. Day, Poles give Liths more time to meet demands, ten pat, kovo 17, 1938, p. 2.

Post straipsnyje 1938 m. kovo 17 d. rašyta, kad Sovietų Sąjunga, Didžioji Britanija, Vokietija ir Prancūzija turi kitų problemų, nei spręsti šios draugystės klausimus¹⁶. Kitaip tariant, spauda į Lenkijos–Lietuvos konfliktą žiūri kaip į lokaly. Informaciją apie neramus Lenkijos pasienyje išspausdino ir JAV lietuvių laikraštis „Vienybė“:

Tuo tarpu, kai Hitlerio armija žygiavo per Austrijos žemę, tai Lietuvos–Lenkijos administracijos linijoje įvyko nesupratimas, kaštavus vieno lenkų kareivio gyvybę. Šis, palyginti, paprastas incidentas sukėlė nemažai triukšmo Europos ir Amerikos spaudoje. Amerikos laikraščiai tuojau pradėjo rašyti apie Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių koncentravimą, Varšuvos ultimatumą Kaunui ir slaptą Hitlerio susitarimą su Lenkija, kuri, atiduodama Vokietijai Dancigo koridorių, parimsianti Lietuvą... [...] Baimė turi dideles akis, spauda – dar didesnę burną¹⁷.

Nors JAV lietuvių spaudoje neįvardyta, kokiuose amerikiečių laikraščiuose daug rašyta apie Lietuvos–Lenkijos įvykius, tačiau tai, kad sulaukta daug dėmesio, pastebėta. Ne taip palankiai vertinama kitame „Vienybės“ numeryje pasirodžiusi žinutė, kritikuojanti JAV spaudoje pateikiamą informaciją:

Nežiūrint to, kad iš Lietuvos jokių rimtesniu apie konfliktą su lenkais žinių, nėra ir kad, be to, Lenkijos užsienių reikalų ministerija oficialiai užginčijo tariamąjį kariuomenių koncentravimą, vis dėlto Amerikos spauda nepaliauja rašiusi apie „lenkų maršą į Kauną“. Daily Mirror net įdėjo žemėlapi, kur nurodoma, kaip lenkai puls Kauną, o vokiečiai – Klaipėdą. [...] Amerikos spauda ypač moka išpūsti kartais visai menko ir, dažniausiai, vietos pobūdžio atsitikimo žinėlę. Tik nesąmoningas gali patikėti pasakomis, kad dabar Lenkija ir Vokietija pultų Lietuvą¹⁸.

Kovo 18 d. *New York Herald Tribune* straipsnyje, cituojant Lenkijos laikraštį *Wieczór Warszawski*, tiksliai išdėstyti visi 6 ultimatumo punktai¹⁹. Pažymėtina, kad daugiausia amerikiečių spauda šio konflikto metu kaip šaltinį naudojo Lenkijos spaudos leidinius, neretai nenurodydama konkrečių pavadinimų. Ultimatumą įteikus, Lietuvos nuomonės ar net oficialių pareiškimų JAV spaudoje nepasirodė. Spaudoje, remiantis lenkų informacija, daugiausia dėmesio buvo skiriama Lenkijos pozicijai, tačiau vertinti ir ieškoti kaltų spauda neskubėjo.

1938 m. kovo 18 d. *The New York Times* pirmuose puslapiuose buvo paskelbtas straipsnis, kuriame informuota, kad Lenkija pasiryžusi įvesti į Kauną karius, jei į ultimatumą apie diplomatinį santykių atkūrimą nebus atsakyta teigiamai. Išspausdintuose

¹⁶ Lithuanians, Poles Remain Bitter Foes, *The Washington Post*, march 17, 1938, p. B4,

¹⁷ J. Ty s l i a v a, Dabar, *Vienybė*, nr. 61(354), kovo 15, 1938, p. 1, prieiga per internetą: <https://www.spauda2.org/vienybe/archive/1938/1938-03-15-VIENYBE.pdf> [žr. 2022 03 14].

¹⁸ Ten pat, nr. 63 (356), kovo 17, 1938, p. 1, prieiga per internetą: <https://www.spauda2.org/vienybe/archive/1938/1938-03-17-VIENYBE.pdf> [žr. 2022 03 14].

¹⁹ Ultimatum Sent To Lithuanians, Poland Admits, *New York Herald Tribune*, march 18, 1938, p. 1.

Lenkijos reikalavimuose pabrėžta, kad Lietuva turėtų atkurti diplomatinis santykius, šalių komunikacijos ir susisiekimo priemonės, o karinių veiksmų atveju padėti Lenkijos kariams, leisti naudotis Lietuvos teritorija, be to, pripažinti įvykius pasienyje, kurių metu vienas lenkų karys žuvo, pripažinti muitus ir pakeisti Konstituciją ir jos dalis, kuriose teigiama, kad Vilnius yra Lietuvos sostinė²⁰. Tos pačios dienos kitame *The New York Times* numeryje paskelbta, kad Lenkijos vyriausybė atsisakė komentuoti susidariusią situaciją²¹. Kitoje spaudoje Lenkijos oficiali pozicija taip pat nepasirodė.

New York Herald Tribune kovo 19 d. cituotas Ženevoje prie Tautų Sąjungos rezidavęs Lietuvos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras pulkininkas Kazys Škirpa, ultimatumą pavadinęs arogantišku²². Atkreiptinas dėmesys, kad tarp iki tol kelias dienas skelbtų JAV spaudos pranešimų, kurie rėmėsi Lenkijos nuomone, šiame vieninteliame straipsnyje vienu sakiniu išreikšta oficiali Lietuvos atstovo nuomonė.

JAV lietuvių laikraštyje „Vienybė“ pasirodė trumpa žinutė, kad: „Visi Amerikos laikraščiai kasdien ir kiekvienoje savo laidoje mini mūsų Tėvynės vardą ir rodo, koks pavojus jai gresia iš Lenkijos ar iš Vokietijos.“²³ Praėjus vos kelioms dienoms, „Vienybėje“ išspausdintas išsamesnis pranešimas apie JAV spaudoje pateikimą informaciją:

Jau kovo 16 d. vakare New Yorko spaudoje ir radijo pranešimuose pradėta skelbti apie incidentą Lietuvos Lenkijos administracijos linijoje. Kitą dieną, tarytum vulkanas išsiveržė, visi vietiniai ir net visos Amerikos laikraščiai per visus savo pirmutinius puslapius dvicolinėmis raidėmis skelbė, kad Lenkija grasina užimti Lietuvą. [...] New York Associated Press, United Press, International News Sendee ir kitose žinių agentūrose aparatai be paliovos veikė, priimdamos pranešimus apie Lietuvos Lenkijos santykius, demonstracijas. Įtempimas ir dalinai pasipiktinimas buvo aiškiai matomas telegrafistų veiduose. Per visą valandą gautas telegramas, palyginus, atrodė, kad Europoje kiekvienas korespondentas siuntė pranešimus, bet visi vienas kitam prieštaravo. Juo daugiau juos skaitei, juo mažiau galėjai suprasti kas darosi. Būriai žmonių, sustoję vakarais ties New York Times namu, Times Square, skaitė vėliausius pranešimus apie Lietuvą [...] Laikraščiai ir telegramų agentūros šaukė lietuviškas redakcijas ir prašė paveikslų iš Lietuvos²⁴.

JAV lietuvių spaudoje apie įvykius rašyta daugiausia remiantis Lietuvos, Lenkijos spauda, retai pasitelkiant JAV lietuvius pasiekiančią vietinę dienraščių informaciją. Šis pranešimas vienas iš nedaugelio išsamių komentarų apie Niujorko spaudos pozicijas.

²⁰ J. Szapiro, Troops on border, *The New York Times*, march 18, 1938, p. 1.

²¹ Poland and Lithuania, ten pat, kovo 18, 1938, p. 18.

²² Poland at Odds With Lithuania For 18 Years, *New York Herald Tribune*, march 19, 1938, p. 2.

²³ P. Jurgėla, *Vienybė*, nr. 65 (358), kovo 19, 1938, p. 2, prieiga per internetą: https://www.spauda2.org/vienybe/archive/1938/1938-03-19-VIENYBE_i5-6.pdf [žr. 2022 03 12].

²⁴ K., Lietuvos lenkuos krizės atgarsiai New Yorke, ten pat, kovo 21, 1938, p. 4, prieiga per internetą: https://www.spauda2.org/vienybe/archive/1938/1938-03-21-VIENYBE_i5-6.pdf [žr. 2022 03 14].

Kol Lietuva svarstė, ieškojo išeičių gavusi ultimatumą, priiminėjo lemtingus sprendimus, Lenkija ėmėsi „skatinti“ Lietuvą pasielgti teisingai ir palankiai jai šioje situacijoje. 1938 m. kovo 19-osios ryto pranešimų iš Varšuvos duomenimis, į Lietuvos pusę taip pat buvo nukreiptos oro pajėgos, pasiruošę judėti 50–60 tūkst. karių²⁵. *The Washington Post* straipsnyje nurodyta, kad Lenkijos kariuomenė, pajudėjusi pasienio link, yra penkis kartus didesnė²⁶. To paties dienraščio tos pačios kovo 20-osios jau kitame straipsnyje rašyta apie 13 kartų didesnę kariuomenę²⁷. Apie 13 kartų didesnę kariuomenę rašė ir *New York Herald Tribune*, remdamasis *The Associated Press* žiniomis iš Varšuvos²⁸. Beje, kitos dienos *New York Herald Tribune* straipsnyje teigta, kad Lenkijos kariuomenė penkis kartus didesnė – 100 tūkst. karių²⁹. Kovo 21 d. *New York Herald Tribune* išsamiai rašyta, kad visos lenkų pajėgos, tarp jų ir motorizuotosios, pasiektų Kauną per dvi su puse valandos. Lenkijos vyriausybė ir toliau atsisakė komentuoti žinias apie karinius dalinius Vilniuje, tačiau neabejojama, kad aiškiai ruošiasi įsiveržti į Lietuvą³⁰.

Nors spaudoje pasirodė spėliojimų, kokie bus Lietuvos sprendimai³¹, kiti dienraščiai daryti išvadų neskubėjo. *The Washington Post*, remdamasis *United Press* informacija, pranešė, kad Berlyne gerai informuotas lenkų šaltinis nurodė, jog Lietuva pasiryžusi susitaikyti ir priimti Lenkijos vyriausybės reikalavimus. Vis dėlto galutinis Lietuvos sprendimas esą nebus praneštas iki ultimatumo galiojimo laiko pabaigos. O Lenkijos vyriausybė sakė, kad tokio ultimatumo neįmanoma nepriimti – arba visos sąlygos, arba nieko. Kitoks Lietuvos atsakymas nei teigiamas reiškia ultimatumo atmetimą³².

Visą tuo metu tvyrojusią įtampą puikiai iliustruoja *The Washington Post* žurnalistas Barnetas Noveris³³ įvykių apžvalgoje:

²⁵ Peace price fixed, *The New York Times*, march 20, 1938, p. 1.

²⁶ Bitterness Rises In Lithuania as Leaders Yield, *The Washington Post*, march 20, 1938, p. M5.

²⁷ Warsaw Deal For Reich to Take Danzig Is Reported, ten pat, 1938 03 19, p. X1.

²⁸ Poland's Troops Massed Near Border, Ready to Move if the Ultimatum Is not accepted Today, *New York Herald Tribune*, march 19, 1938, p. 1.

²⁹ Lithuania Yields to Polish 'Force', Angrily Accepting 'Friendship', ten pat, kovo 20, 1938, p. 1.

³⁰ Poles Demand Annexation of Lithuania in Warsaw Riots, ten pat, kovo 21, 1938, p. 1.

³¹ Poland's Troops Massed Near Border, Ready to Move if the Ultimatum Is not accepted Today, ten pat, kovo 19, 1938, p. 1.

³² Warsaw Deal For Reich to Take Danzig Is Reported, *The Washington Post*, march 19, 1938, p. X1.

³³ 1899 02 11–1973 04 15. Amerikiečių žurnalistas iš Niujorko. Per 50 karjeros metų B. Noveris rašė apie vidaus ir užsienio politiką *Buffalo Evening News*, *Washington Post* ir *Denver Post*. Karjerą pradėjo 1920 m. leidinyje *Buffalo Evening News*. Darbo reikalais dažnai keliavo į Europą ir Aziją. 1936 m. buvo pasamdytas *Washington Post*, rašė apie užsienio politiką. Jo 1939 m. straipsnį *British Surrender – a Munich for the Holy Land* (Britų pasidavimas – Miunchenas Šventajai žemei), kuriame jis palygino 1939 m. baltąją knygą (*White paper of 1939*) su Miuncheno sutartimi (*Munich Agreement*), tuometinis JAV senatorius Harry Trumanas perspausdino leidinyje *Congressional Record*.

Situaciją būtų galima apibūdinti taip – „Būkite mūsų draugai, jei ne – suknežinsime jums galvas“. Lenkija yra absoliučiai įsitikinusi, kad niekas neateis Lietuvai padėti. O kadaise Lietuva ir Lenkija buvo stipri ir galinga valstybė³⁴.

O *The New York Times*, remiantis Lietuvos užsienio reikalų ministro Stasio Lozoraičio žodžiais straipsnyje, rašyta: „Iki kovo 31 d. diplomatiniai santykiai ir geležinkelis bus atkurti, bet galutinis sprendimas bus paskelbtas rytoj, po dviejų atvirų ir vienos uždaro parlamento sesijos.“³⁵ Tai dar viena Lietuvos vieša pozicija, Lenkijai vis dar nekomentuojant situacijos.

1938 m. kovo 19 d. Lietuva ultimatumą priėmė. Kovo 20 d. *The Washington Post* straipsnyje teigta, jog Lietuva pasidavė ir priėmė Lenkijos ultimatumą, kad nebūtų pralietas kraujo, parlamentas priėmė ultimatumą visiškoje tyloje ir nenoromis tiesia diplomatinę ranką Lenkijai, o Vokietija ramiai sėdi ir laukia, kol Lietuva kapituliuos ir ji galės pretenduoti susigrąžinti Klaipėdos kraštą³⁶. *New York Herald Tribune*³⁷ ir *The New York Times*³⁸ pakartota informacija apie sprendimą.

Rytojaus *The Washington Post* numeryje patvirtinta žinia dėl ultimatumo priėmimo, remiantis *News-Chronicle*³⁹. Pabrėžta, kad naujas Lietuvos ir Lenkijos susitarimas neturi įtakos Lietuvos nepriklausomybei ar savarankiškumui.

Pasak JAV spaudos, visa Lenkija atsikvėpė, kai žiniasklaida paskelbė, kad karo su Lietuva nebus, Lietuvai besąlygiškai priėmus Lenkijos ultimatumą. Priduriama, kad Lenkijos užsienio reikalų ministras Józefas Beckas niekada nelinkėjo Lietuvai nieko blogo, gerbia Lietuvos norą būti nepriklausoma šalimi. Susitarimas – džiugi naujiena ir dėl Lietuvos viduramžiško (žodis, pavartotas spaudoje – *G. K.*) principinio nusistatymo, kad Vilnius yra Lietuvos sostinė, rašė *The New York Times* 1938 m. kovo 20 d.⁴⁰ Ir tik kitą dieną po ultimatumo priėmimo spaudoje pasirodė oficiali Lenkijos nuomonė, pacituotas užsienio reikalų ministras.

JAV lietuvių savaitraštyje „Dirva“ kovo 25 d. pasirodė JAV spaudos vertinimas neįvardijant, kokioje spaudoje yra pasirodžiusi informacija apie Lenkijos ultimatumą:

Amerikos spauda beveik be išimčių smerkė Lenkijos militaristus ir jų klasingą užsimojimą prieš gražiai įsigyvenusią Lietuvą. Lietuvos-Lenkijos klausimas per kelias dienas užėmė pir-

³⁴ B. Nover, *Baltic Bully: Poland Imitates Hitler*, *The Washington Post*, march 19, 1938, p. X7.

³⁵ Cabinet in Kaunas favors surrender, *The New York Times*, march 19, 1938, p. 2.

³⁶ Bitterness Rises in Lithuania as Leaders Yield, *The Washington Post*, march 20, 1938, p. M5.

³⁷ Lithuania Yields to Polish 'Force', Angrily Accepting 'Friendship', *New York Herald Tribune*, march 20, 1938, p. 1.

³⁸ Peace price fixed, *The New York Times*, march 20, 1938, p. 1.

³⁹ Warsaw Curbs Riots: Polish Soldiers March in Peace, Rioting Curbed Pole, *The Washington Post*, march 21, 1938, p. X1.

⁴⁰ J. Szapiro, Warsaw, Pleased With Results, Now Would Form a Baltic Entente, *The New York Times*, march 20, 1938, p. 1.

mus puslapius, Austrijos, Ispanijos ir kiti reikalai buvo nustumta į kitus puslapius. Lietuvai pareikšta tiek simpatijų ir skirta tiek vietos kiek 24 metų atgal Belgijai⁴¹.

Nors laikraštyje „Vienybė“ pateikta kiek kitokia nuomonė:

Vienybės anglų kalbos skyriaus red. V. Bukšnaitis: Kiek teko skaityti laikraščius apie dabartinius Lietuvos ir Lenkijos įvykius niekur nepastebėjau, kad Lenkija būtų apkaltinta savo elgesiu dėl Lietuvos ir lietuvių reikalo. Nors tai aiškiai matyti, kad Lenkijos kaltė ir neteisėtas kėsینimasis prieš Lietuvos nepriklausomybę, vienok spauda to viešai nedrįsta pareikšti⁴².

Konkrečiai spauda, minima lietuvių laikraščiuose, neįvardyta, o nagrinėtuose JAV dienraščiuose smerkiančių vertinimų nepateikta, tad galime daryti išvadą, kad kitokių ideologijų ir krypčių JAV spauda galėjo daryti kitokias išvadas.

Lietuvai priėmus ultimatumą spauda aprimo ir straipsnių apie šių dviejų šalių konfliktą gerokai sumažėjo, tačiau iki pat kovo pabaigos tema vis dar išliko aktuali. Po savaitės, 1938 m. kovo 26 d., *Chicago Daily Tribune* rašyta, kad Lietuvos krašto apsaugos ministras generolas Stasys Dirmantas teigia, jog Lietuva yra pasirengusi kovoti su Lenkija, kai ateis tam laikas, bet šiuo metu tegu kalbasi diplomatai⁴³.

Praėjus beveik mėnesiui po ultimatumo paskelbimo ir vos kelioms savaitėms nuo diplomatinių santykių užmezgimo, Lietuva ir toliau pripažįsta savo sostinę Vilnių⁴⁴, rašyta *The New York Times*. Lietuvos reikalams JAV spaudai skiriamas minimaliai dėmesio, joje išsiskyrė Lietuvos pasiuntinio Vašingtone P. Žadeikio laišakai *The New York Times* redaktoriui. Visuose pagrindiniuose JAV laikraščiuose buvo rubrika (*Letters to the editor of the times on issues of current interest*), kurioje buvo galima parašyti laišką redaktoriui apie pastebėtas klaidas ar kitą svarbią informaciją. Taigi didžiausiam JAV dienraštyje *The New York Times* 1938 m. gegužės 18 d. šioje rubrikoje pasirodė P. Žadeikio laiškas redaktoriui, kuriame rašyta:

Reaguju į neseniai pasirodžiusį straipsnį su antrašte „Lenkai pasakoja istoriją, trunkančią 300 metų“, kuriame cituojama keletas sakinių iš lenkų tarptautinio biuletenio Vašingtone. Vienas jų skamba taip: „Lenkija atėmė Vilniaus kraštą iš bolševikų, ne iš lietuvių“⁴⁵.

P. Žadeikis Vilniaus krašto netekimo istoriją paaiškino nuodugniai.

Kitas panašaus pobūdžio P. Žadeikio laiškas, ginantis Vilnių kaip Lietuvos sostinę, šioje dienraščio *The New York Times* rubrikoje pasirodė tik po 4 mėnesių⁴⁶, iki tol visą laiką spaudoje šmėžavo lenkiški straipsniai apie Vilniaus krašto priklausomybę.

⁴¹ Dirva, nr. 12, kovo 25, 1938, p. 1, prieiga per internetą: <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1938/1938-03-25-DIRVA.pdf> [žr. 2022 03 12].

⁴² Visi budėsimė Lietuvos nepriklausomybės sargyboje, *Vienybė*, nr. 67 (359), kovo 22, 1938, p. 4, prieiga per internetą: <https://www.spauda2.org/vienybe/archive/1938/1938-03-22-VIENYBE.pdf> [žr. 2022 03 14].

⁴³ Warns Lithuania to fight Poland at proper time, *Chicago Daily Tribune*, march 26, 1938, p. 6.

⁴⁴ Poland and Lithuania Resume Vilna Dispute, *The New York Times*, may 18, 1938, p. 7.

⁴⁵ Letters to the editor of the times on issues of current interest, ten pat, rugsėjo 18, 1938, p. 77.

⁴⁶ Ten pat.

Didžiosiose publikacijose apie Lenkijos ultimatumą Lietuvai dažniausiai konstatuojamas faktas ir pateikiama daug interpretacijų bei svarstymų apie šių šalių istoriją ir praeities santykius, dažniausiai konfliktus dėl teritorijų, prisiminimai apie unijinių šių valstybių laikotarpį. Lengva pastebėti, kad viešinant Lietuvos ir Lenkijos konfliktą amerikiečių spaudoje nė viename straipsnyje neišsakyta JAV oficiali nuomonė apie susidariusią situaciją. Taip pat neskelbiama Lietuvos vadovų oficiali nuomonė. Tai, kad paskelbtos cituotos K. Škirpos, S. Lozoraičio ir Dirmanto nuomonės, labiau panašūs į atsitiktinumą. Analizuojant spaudos apžvalgas matyti, kad įvykiai buvo aprašomi tik kaip dviejų šalių nesutarimai, visiškai neliečiant tarptautinės politikos. Išsakomos, tiesa, retai, tik artimiausių kaimynių – Baltijos šalių pozicijos, nes konfliktas galėjo paveikti jų ateities perspektyvas, ir Vokietijos, turėjusios savų interesų Lietuvos teritorijoje dėl Klaipėdos krašto, nuomonė.

Bekompromisiai 1939-ieji. Vokietijos ultimatumas

Pirmosios aštresnės žinutės spaudoje pasirodė 1938 m. birželį, kai Emilis Lengyelis⁴⁷ *New York Herald Tribune* parašė, kad Baltijos šalyse parlamentai nėra reikšmingi. Pasak autoriaus, Vokietija galėtų bet kada įžengti į šias šalis ir jos neatlaikytų Vokietijos armijos galybės⁴⁸. Straipsnyje jaučiamas Vokietijos palaikymas, o visi kiti pareiškimai, susiję su Lietuva, be kita ko, taip pat rodo, kad jei tik Vokietija norėtų, tai ir pasiimtų norimas Lietuvos teritorijas. Tai reiškia, jog po Lenkijos ultimatumo bemaž niekas netikėjo, kad Lietuva gali apsiginti kitai valstybei pareiškus pretenzijas.

Po truputį įtampai augant, jau 1938 m. vasarą visi Vokietijos laikraščiai, kontroliuojami nacių vyriausybės, išspausdino reikalavimus Lietuvai grąžinti Klaipėdos kraštą, atskirtą prieš 12 metų, teigė *Chicago Daily Tribune*⁴⁹. Svarbu pažymėti, kad šio straipsnio autorė Sigrid Shultz (1893–1980) buvo žymi amerikiečių reporterė ir karo korespondentė, o moterys tuo metu radijo ir spaudos žurnalistikoje buvo retenybė. 1919 m. S. Shultz, laisvai kalbėjusi keliomis kalbomis, prisijungė prie *Tribune*, o 1926 m. tapo Centrinės Europos reikalų koordinatorė (*chief for Central Europe*). Nors S. Shultz asmeniškai nepritarė nacizmui, palaikydama gerus ryšius su kapitonu Hermannu Göringu (A. Hitlerio dešiniąja ranka) ir kitais nacių lyderiais, ji pasiekdavo vis daugiau patikimų žinių šaltinių. Naciams didinant kontrolę Vokietijoje ir vėliau Europoje, S. Shultz kelis kartus kalbino

⁴⁷ Knygos apie Hitlerį autorius (E. Lengyel, *Hitler*, 1932, New York).

⁴⁸ E. Lengyel, The Baltic Votes for Democracy, *New York Herald Tribune*, june 5, 1938, p. SM15.

⁴⁹ S. Schultz, End Martial Law in Memel! Nazis Demand of Lithuania, *Chicago Daily Tribune*, july 23, 1938, p. 4.

A. Hitlerį ir sugebėjo perteikti Vokietijos lyderio planus ir siekius. Kad galėtų tęsti savo darbą nedeportuota ar neįkalinta, S. Shults 1938–1939 m. pasirašinėjo slapyvardžiu John Dickson laikraštyje *Tribunes*. Jos straipsniuose buvo pranešama apie vokiečių atakas šalies bažnyčiose, atskleidžiama tiesa apie koncentracijos stovyklas ir didėjantį Vokietijos žydų persekiojimą⁵⁰. Publikacijų JAV spaudoje po truputį gausėjant, daugėjo ir įvairių interpretacijų – nuo pamąstymų apie Klaipėdos krašto priklausomybę iki reikalavimų jį atiduoti.

Lapkričio 25 d. vokiečių diplomatas, ambasadorius Graikijoje Werneris von Grundharris⁵¹ savo apžvalginiame straipsnyje apie kylančius nesutarimus rašė, kad Klaipėdos krašto gražinimą reichui galima grįsti Klaipėdos krašto gyventojų teise. Vyksiančius seimelio rinkimus galima palaikyti gyventojų valios išraiška, o naujai išrinkta gyventojų atstovybė galėtų per pirmąjį susirinkimą tuojau po rinkimų nutarti tą kraštą gražinti reichui. Tai, žinoma, nebūtų įmanoma be iš anksto tam tikslui paruoštų ginkluotųjų pajėgų⁵². Čia trumpai aptariamas seimelis sulaukė nemažai JAV spaudos dėmesio kiek vėliau, kai visi šie pamąstymai ėmė vienas po kito pildytis.

Gruodžio 11 d. vyko seimelio rinkimai. Juose 25 iš 29 vietų gavo vokiečiai ir tik 4 vietos liko lietuviams. Savivaldos rinkimai sulaukė ypač daug JAV spaudos dėmesio.

Jau kitą dieną pasirodė drąsus pareiškimas *The Washington Post*:

97 procentais laimėjus nacių partijai Mėmelio krašte, dr. Ernstas Neumannas, vadinamas Mėmelio fiureriu, teigė: „Lietuva privalės mums suteikti visišką autonomiją, jei ne – pasekmės bus baisios. Nors oficialių balsų dar nėra, neabejojama dėl laimėjimo“⁵³.

The New York Times buvo išspausdintas partijos lyderio pareiškimas: „Mes vis dar Lietuvos piliečiai, bet viduje neturime jokio kontakto su Lietuva“. Fiurerio atstovas Willis Bertuleitas tame pačiame straipsnyje teigė: „Mėmelis nuo Vokietijos buvo atskirtas neteisėtai. Žmonės nori grįžti į savo tikruosius namus“⁵⁴.

Spaudoje vis dažniau užsiminta apie antisemitinius išpuolius, įvairiai svarstyta apie galimus teritorijos perdalijimo veiksmus. Nors Klaipėdos krašto atstovų nuomonė paviešinta kaip ir Lenkijos neramumų atveju, Lietuvos vadovų ar oficialių likusios šalies pozicijų spaudoje nepasirodė.

⁵⁰ *Old Time Radio article about Sigrid Schultz*, prieiga per internetą: <http://www.otr.com/schultz.html> [žr. 2022 02 06].

⁵¹ (1888–1962) vokiečių diplomatas, ambasadorius Graikijoje. Nuo 1914 m. rugpjūčio iki 1918 m. vasario dalyvavo Pirmajame pasauliniame kare. 1918 02 30 prisijungė prie Užsienio tarnybos ir dirbo Bucharešte, Atėnuose. 1940 m. nesėkmingai bandė įstoti į nacių partiją.

⁵² K. Škirpa, min. veik., p. 119.

⁵³ Memelland Goes Nazi as 97% Vote, *The Washington Post*, december 12, 1938, p. 1.

⁵⁴ Memel vote today is hailed by nazis as move to Reich, *The New York Times*, december 11, 1938, p. 1.

The New York Times korespondentas Otto D. Tolischus⁵⁵ 1938 m. gruodžio 13 d. nurodė, kaip teigia, remdamasis patikimais šaltiniais, kad Lietuvos vyriausybė jau dabar reguliariai lankosi Berlyne, tad Berlyno ir Kauno derybos turėtų prasidėti labai greitai. Nėra aišku, kiek toli derybose planuoja eiti Lietuvos vyriausybė, bet Vokietija ketina pasiūlyti dvi alternatyvas: pirmoji – Lietuva tampa priklausoma nuo Vokietijos ekonomikos ir politinės sferos, bet pasilieka visą teisę į Klaipėdos kraštą; antroji – atiduoda Vokietijai Klaipėdos kraštą ir už tai gauna tranzito galimybę ir kai kurias funkcijas Klaipėdos uoste. Matant Britanijos ir Prancūzijos poziciją, susidaro įspūdis, kad Vokietija švęs pergale aneksuodama Klaipėdos kraštą⁵⁶.

Metų gale, didėjant neramumams ir Europoje, šis dviejų šalių dar neoficialus konfliktas jau buvo aptarinėjamas pasaulinio karo ir Vokietijos interesų plėtros į rytus kontekste. Spauldoje vis kartoti rinkimų rezultatai ir pačių klaipėdiečių noras prisijungti prie reicho. Viename spauldos pranešimų netgi teigta, kad: „Jei Lietuva sutiktų, kad Klaipėdos kraštas grįžtų į reičą, Vokietija jos pasigailėtų“⁵⁷.

Praėjus dviem savaitėms po rinkimų Klaipėdos krašte, *The New York Times* citavo ministro pirmininko V. Mirono žodžius:

Lietuvos vyriausybė mato Vokietijos susidomėjimą Klaipėdos kraštu. Lietuva pasiryžusi su visu ministrų kabinetu keliauti į Berlyną ir suburti Lietuvos ir Vokietijos komitetą šiam klausimui spręsti. Lietuvos tikslas yra išsaugoti nepriklausomybę, todėl derybos su autonomine Klaipėdos krašto valdžia būtinos⁵⁸.

Tai pirmasis oficialus pasisakymas Klaipėdos krašto tema spauldoje. Iki pat metų pabaigos spauldoje šmėžavo straipsniai apie nacistinių nuotaikų stiprėjimą. JAV spauldoje Lietuvos vardas skambėjo bent kartą per mėnesį įvairiais aspektais iki 1939 m. kovo mėnesio.

1939 m. kovą, likus beveik savaitei iki Vokietijos ultimatumo įteikimo, nacių lyderis Klaipėdos krašte Ernstas Neumannas dienraščiui *The Washington Post* pareiškė:

Reikia greito sprendimo ir aš turiu padaryti viską, kad mes grįžtume namo į reičą. Taip kalbu 87 procentų vokiečių populiacijos Mėmelio krašte vardu. Lietuva pažeidė Versalio sutartį 1923 m., o Mėmelio uosto trokšta Vokietija⁵⁹.

⁵⁵ 1890 11 20–1967 02 24. Prūsų–lietuvų kilmės žurnalistas, dirbęs *New York Times*. 1907 m. emigravo į JAV. Dirbo fabrikuose, lankė Kolumbijos žurnalistikos mokyklą, baigęs mokslus dirbo *Cleveland Press*. 1923 m. grįžo į Europą. 1931–1932 m. dirbo vyriausiuoju korespondentu Londone. 1933 m. persikėlė dirbti į Berlyno *New York Times* biurą ir iš ten aprašė nacistinės Vokietijos kilmę. Pašalintas iš Vokietijos 1940 m. kovą. Nuo 1941 sausio mėn. dirbo Japonijoje. 1941 m. gruodžio mėn. suimtas. 1942 m. pavyko grįžti į JAV. Mirė 1967 m.

⁵⁶ O. D. Tolischus, London and Paris ask Reich to abide by Memel treaty, *The New York Times*, december 13, 1938, p. 1.

⁵⁷ O. D. Tolischus, Reich can use Memel as pawn in the east, ten pat, gruodžio 18, 1938, p. 78.

⁵⁸ Wants parley on Memel, ten pat, gruodžio 24, 1938, p. 6.

⁵⁹ 'Quick Decision' Due for Memel, *The Washington Post*, march 16, 1939, p. 1.

Po tokių oficialių pareiškimų Klaipėdos kraštas pagal amerikiečių spaudos suformuotą įvaizdį atrodė kaip priespaudoje laikoma teritorija, kuri pagaliau nori būti ten, kur yra jos vieta – reiche.

J. Urbšys savo atsiminimuose apie vizitą Vokietijoje rašė, kad jį, vos tik pradėjusį dėstyti mintį, J. von Ribbentropas nutraukė sakydamas, kad visa tai yra pasenę – Klaipėdoje padėtis tokia, kad kiekvieną akimirką gali būti pralietas vokiečių kraujas, o jei taip atsitiks, Vokietijos kariuomenė iškart įžengs į Lietuvą. O kai jau įžengs, niekas nežino, ar sustos, tad vienišė išėitis Lietuvai – nedelsiant atiduoti Klaipėdos kraštą Vokietijai. J. von Ribbentropas taip pat pareiškė, kad Lietuvos bandymas ieškoti kitų valstybių paramos būtų bergždzias – tai galėtų tik pabloginti situaciją⁶⁰. J. von Ribbentropas įteikė pasirašyti dokumentus, kad Lietuva atsisako visų interesų Klaipėdos krašte. Tai esąs Vokietijos garbės reikalas⁶¹.

JAV lietuvių laikraštyje „Vienybė“ pasirodė trumpa žinutė neįvardijant vietinės spaudos pozicijų:

Vienų laikraščių korespondentai iš Berlyno praneša, kad Lietuvos Užsienių Reikalų Ministras Urbšys, kuris prieš pora dienų aplankė Italijos Užsienių Reikalų Ministrą Ciano, vakar aplankė ir Vokietijos Užsienių Reikalų Ministrą Berlyne Ribbentropą. Apie ką jie įkalbėjo, mes galime tik spėlioti, bet korespondentai teigia, kad Urbšys tarėsi Klaipėdos reikalais⁶².

Nors laikraštyje „Vienybė“ daugiau cituoti Vokietijos spaudos atstovai, kitos dienos to paties laikraščio numeryje pasirodė konkretesnė JAV spaudos apžvalga:

Vakar ir užvakar kai kuriuose Amerikos laikraščiuose pasirodė žinių, kad Lietuvos Užsienių Reikalų Ministras Urbšys pasikalbėjime su Vokietijos Užsienių Reikalų Ministru Ribbentropu pareiškęs, kad Klaipėdos Kraštas Lietuvai yra „tik balastas“ apsunkinąs Lietuvos progresą ir jeigu Vokietija jį pasiimtų, tai Lietuvai padarytų gero. Ši žinia buvo ypatingai išpūsta Hearsto⁶³ spaudoje. Amerikoje jau seniai įtariama, kad Hearsto spauda netiesioginiai tarnauja Vokietijos naciams savo aliarmuojančiomis žiniomis. Kadangi toks pareiškimas galėtų būti naudingas tik Vokietijos naciams, tai mes nė kiek neabejojame, kad šis neva Urbšio pareiškimas buvo nacių propagandos biuro suformuotas ir pateiktas atatinamoms žinių agentūroms paskelbti po visą pasaulį. Tą žinių atsispausdino tik tie laikraščiai, kurie gaudo sensacijas. Ją persispausdino ir vienas kitas rimtesnis laikraštis, bet vėlesnieji laikraščiai jos jau nedėjo⁶⁴.

⁶⁰ J. Urbšys, *Atsiminimai*, Chicago, 1988, p. 36.

⁶¹ P. Mačiulis, *Trys ultimatumai*, New York, Brooklyn, 1962, p. 54.

⁶² J. Krūzė, Šiandien, *Vienybė*, nr. 66(655), kovo 22, 1939, p. 1, prieiga per internetą: <https://www.spauda2.org/vienybe/archive/1939/1939-03-22-VIENYBE.pdf> [žr. 2022 03 14].

⁶³ Tikriausiai kalbama apie Williamą Randolphą Hearstą vyresnįjį (1863–1951), kuris buvo amerikiečių verslininkas, laikraščių leidėjas ir politikas, žinomas kaip didžiausio šalyje laikraščių tinklo ir žiniasklaidos bendrovės *Hearst Communications* įkūrėjas.

⁶⁴ J. Krūzė, Šiandien, *Vienybė*, nr. 67(656), kovo 23, 1939, p. 1, prieiga per internetą: <https://www.spauda2.org/vienybe/archive/1939/1939-03-23-VIENYBE.pdf> 1939 03 23 [žr. 2022 03 14].

JAV lietuvių spaudoje nevengota komentuoti pasirodžiusios klaidingos informacijos. Šiam straipsniui pasirinkta JAV liberaliosios krypties spauda tokių vertinimo JAV lietuvių spaudoje nesulaukė.

The Washington Post 1939 m. kovo 21 d. perspausdindamas *International News Service* informaciją rašė, kad Lietuvai įteikta keturių punktų programa: atiduoda teritoriją, gauna teisę naudotis uostu, išvengia karinių veiksmų, užsitikrina saugų pasienį⁶⁵. Tai pirmasis išsamus pranešimas apie oficialiai įteiktą dokumentą.

Svarbu pažymėti, kad kituose nagrinėtuose dienraščiuose informacija apie ultimatumą buvo paviešinta, išskyrus laikraštį *New York Herald Tribune*, kuriame iki kovo 21 d. nepasirodė nė vienas straipsnis apie Lietuvos ir Vokietijos konfliktą, peraugusį į ultimatumą.

Lietuva priėmė Vokietijos ultimatumą kaip neišvengiamą ir neatremiamą blygbę. Bandyta šios teritorijos netekimą vertinti kaip laikiną atsitraukimą. Remdamasis Vokietijos naujienų agentūros žiniomis, *The New York Times* 1939 m. kovo 22 d. rašė, kad Lietuva nusprendė pasirinkti vienintelį tikslingą sprendimą šioje situacijoje. Vidurnaktį pasirodė du vieši komunikatai apie apsisprendimą. Pirmuoju buvo skelbiama apie užsienio reikalų ministro Juozo Urbšio ir prezidento Antano Smetonos susirinkimą su ministrais ir priimtą sprendimą. Prieš paskelbdama pritarimą Lietuva pripažino, kad konsultavosi su Britanija, Prancūzija, Italija, Japonija – šalimis, kurios pasirašė konvenciją, ir visos jos patarė priimti Vokietijos reikalavimus. Antrajame komunikate buvo skelbiama, kad Lietuva sutinka perduoti Klaipėdos kraštą Vokietijai. Lietuvos teigimu, sprendimas yra labai skausmingas ir nuo jo priklauso visa šalies egzistencija⁶⁶. Ypač pažymėtina, kad pirmoje straipsnio dalyje, remiantis Vokietijos informacijos agentūra, kalbama apie Vokietijos reikalavimus Lietuvai, tačiau toliau tame pačiame straipsnyje cituojamas Viktoras Gailius, atsakingas už Klaipėdos kraštą Lietuvoje, kuris teigia, jog Vokietija įteikė ultimatumą reikalaudama teritorijos, remdamiesi tuo, kad Klaipėdos krašte kilo neramumai, ir Vokietija pasiryžusi įvesti karius ir padaryti Klaipėdos krašte tvarką. Straipsnyje pabrėžiama, kad Berlynas neigia šią informaciją ir ultimatumą ar notos įteikimą Lietuvai. Tame pačiame straipsnyje lyg išsiskiria dvi nuomonės ir informacija apie tuos pačius įvykius.

New York Herald Tribune, remiantis *United Press* žiniomis, teigta, kad anot patikimų šaltinių, Vokietijos ir Lietuvos susitarimas įvyko. Užsienio reikalų ministrai J. von Ribbentropas ir J. Urbšys sutarė, kad kraštas bus atiduotas per penkias dienas. J. Urbšys atvykęs į Berlyną turėjo pažadėti, kad Lietuva krašto atidavimui nesipriešins⁶⁷. Kitą dieną

⁶⁵ Nazis Expect Memel to Join Reich Soon, *The Washington Post*, march 21, 1939, p. 4.

⁶⁶ Nazidemand bared, *The New York Times*, march 22, 1939, p. 1.

⁶⁷ Kaunas Delegation Going to Berlin to Arrange for Transfer of Memel, *New York Herald Tribune*, march 22, 1939, p. 1A.

tame pačiame dienraštyje, išskirtinai remiantis laikraščiu „Lietuvos aidas“, teigta, jog Vokietijos reikalavimai pagrįsti jėga, o Lietuva privalo juos priimti, kad išvengtų grėsmės visos valstybės nepriklausomybei. Taip pat, remiantis Londono *An Exchange Telegraph British Agency* informacija, nurodyta, kad Lietuvos vyriausybei posėdžiaujant virš Lietuvos vis praskrisdavo vokiečių lėktuvai⁶⁸. Viename straipsnyje išsamiai atspindimos įvairių šalių nuomonės apie tą patį įvykį – tai viena iš nedaugelio išsamių publikacijų, kurioje remiamasi keliais informacijos šaltiniais. Šioje publikacijoje pirmą kartą įvardyta Lietuvos spauda, kuria remiasi publikuodama informaciją, kas iki šiol nebuvo naudojama.

Kitą dieną po ultimatumo priėmimo amerikiečių spaudoje plūstelėjo straipsniai apie Vokietijos pergalę. *The New York Times* išspausdino pranešimą, kuriame teigta, kad naciai dziaugiasi Klaipėdos kraštui sugrįžus į Vokietiją – miesto gatvėse kabo vėliavos, mokyklose suteiktos atostogos, reiškiamos padėkos protestantų bažnyčiose⁶⁹. Šalia džiugių pranešimų spaudoje ėmė rasti ir pasvarstymų, kokia bus Lietuvos ateitis. Vienas toks straipsnis buvo išspausdintas *The Washington Post*. Jo autorius Edwardas T. E. Folliardas⁷⁰ rašė, kad Vokietija šiuo metu visiškai kontroliuoja Lietuvą ir Lietuvai labai pasisektų, jei ji tai išgyventų. Per vienintelį pirmos klasės Klaipėdos uostą keliauja 85 procentai pieno produktų ir mėsos⁷¹. *The Washington Post* išsamiau straipsniu ir hipotezėmis apie stiprėjančią Vokietiją ir šį jos pasiekimą prieš Lietuvą svarstė, kokią reikšmę ir įtaką tai turės tolesniems neramumams Europoje. B. Noverio teigimu, Hitleris galėjo pasiimti Klaipėdos kraštą bet kuriuo metu per pastaruosius kelerius metus. Kodėl jis nusprendė tai daryti būtent dabar? B. Noveris daro išvadą, kad paanalizavus manytina, jog Klaipėdos kraštas užimtas strategiškai – kaip tik po Čekoslovakijos sunaikinimo. Klaipėdos kraštas – nepaprastai svarbi vieta neutralizuojant Lenkiją. Vokietijos kariuomenės daliniai dabar gali įžengti į Lenkiją ne tik iš Rytų Prūsijos, bet ir iš Lietuvos. Tai nereikia, kad Hitleris ketina taip ir daryti, tačiau iš trijų pusių apsuptai Lenkijai tikrai mažiau norės jungtis į kokią nors antihitlerinę koaliciją⁷².

⁶⁸ Memel Given up to Halt Seizure of all Lithuania, ten pat, kovo 23, 1939, p. 2.

⁶⁹ Danzig Nazis hail return of Memel, *The New York Times*, march 23, 1939, p. 3.

⁷⁰ Edwardas T. E. Folliardas (1899–1976), amerikiečių žurnalistas, ilgiausiai dirbęs *Washington Post*, kur aprašinėjo Baltųjų rūmų ir prezidento naujienas. Palaikė draugiškus ryšius su Harry S. Trumanu ir Dwightu D. Eisenhoweriu. 1923 m. pradėjo dirbti *Washington Herald*, kur rašė apie policijos naujienas. 1923 m. įsidarbino *Washington Post*, kur ir toliau rašė apie policijos naujienas. 1932 m. atleistas grįžo į *Washington Herald*. Kai 1934 m. Eugene Mayeris nusipirko *Washington Post*, Folliardas grįžo į *Post*. 1937 m. parašė straipsnį apie slaptą sovietų stovyklą Niujorke, kur JAV laivyno nariai buvo mokomi skleisti komunizmo doktriną. 1944 m. išvyko į Europą rašyti apie karą, buvo fronto linijos korespondentas. Po to keliavo Vokietijoje ir lankė karo belaisvius stovyklose. 1949 m. grįžo į Niujorką.

⁷¹ E. T. E. Folliard, Poland in Dangerous Spot, Washington Observers Agree, *The Washington Post*, march 23, 1939, p. 1.

⁷² B. Nover, What Memel Means, ten pat, p. 11.

Tame pačiame *The Washington Post* W. V. Nessly (straipsnis perspausdintas iš *The New York Times*) rašė, jog Lietuvos pasiuntinys Povilas Žadeikis buvo susitikęs su Sumneriu Wellesu ir pranešė, kad Lietuvos vyriausybė nusprendė atiduoti Vokietijai Klaipėdos kraštą. S. Wellesas nurodė, jog toks sprendimas buvo priimtas prievartos grėsmės akivaizdoje ir daugiau nėra ką pridurti. Jis informavo, jog valstybės departamentas rytoj kalbės spaudos konferencijoje, ir patvirtino, kad JAV išdas dėl Klaipėdos krašto situacijos gali imtis atitinkamų veiksmų⁷³. Svarbu pažymėti, kad tai pirmoji ir vienintelė JAV oficiali nuomonė apie Lietuvos ir Vokietijos teritorinius nesutarimus. Ir matyti, kad ši nuomonė palanki Lietuvai. Galbūt ir dėl vienintelės JAV oficialios nuomonės tas pats pranešimas perspausdintas keliuose dienraščiuose.

Klaipėdos kraštą teko atiduoti. Pats teritorijos perdavimas spaudoje aprašytas nuodugnai. Beveik po mėnesio *The New York Times* rašyta, kad Vokietijos vyriausybei perduota 85,69 mylios geležinkelio kartu su 4 lokomotyvais, 30 keleivinių vagonų, 6 bagažo vagonais ir 130 puikiai veikiančių mašinų. Viskas iki gegužės 1 dienos veikia pagal Lietuvos standartus, kad prie Vokietijos normų būtų pereinama patiriant kuo mažiau nesklandumų⁷⁴. Taigi atgarsiai apie Lietuvos ir Vokietijos nesutarimus dėl teritorijų vis dar šmėžavo JAV spaudoje visus likusius metus – nors tai buvo pavieniai pranešimai, jie gana svarbūs tarptautinės politikos kontekste. Pažymėtina, kad, kitaip nei konflikto su Lenkija kontekste, šiuo laikotarpiu spaudoje atsirado ir Lietuvos oficialių pranešimų apie susidariusią situaciją, remiantis asmenų pareiškimais, bet ne Lietuvos informacijos agentūros duomenimis. Visiškai kitaip nei Lenkijos ultimatumo aprašymuose šio konflikto su Vokietija spaudos apžvalgose išreikšta oficiali amerikiečių nuomonė, t. y. S. Welleso ir JAV vyriausybės pozicija dėl teritorinio dviejų šalių konflikto.

JAV lietuvių laikraštysje „Vienybė“ 1939 m. kovo mėnesio pabaigoje pasirodė paskutinis šių įvykių apibendrinimas:

Vokietijos nacių propagandos paveikta Amerikos spaudos dalis klaidingai aiškino Hitlerio smurtą Klaipėdos krašto pagrobime. Kai kurie laikraščiai net redakciniuose teigė, kad esą Lietuva ginkluota jėga Klaipėdą pasiėmė ir dabar tuo pačiu metodu naudodamasis Hitleris jį atsiėmė atgal. Kiekvienas lietuvis žino, kad tokios išvados neteisingos⁷⁵.

JAV lietuvių laikraštysje „Vienybė“ pasirodė kur kas daugiau JAV spaudos vertinimo pozicijų nei kitame JAV lietuvių savaitraštyje „Dirva“. „Dirvoje“ nebuvo aptartas 1939 m. Vokietijos ultimatumo įteikimo viešinimas JAV spaudoje, jis nei kritikuotas, nei palaikytas.

⁷³ W. V. Nessly, *Memel Added To Blacklist Against Nazis*, ten pat, kovo 24, 1939, p. 1.

⁷⁴ *Lithuania transfers railroad to Reich*, *The New York Times*, april 19, 1939, p. 6.

⁷⁵ *Vienybė*, nr. 72 (661), kovo 29, 1939, p. 2, prieiga per internetą: <https://www.spauda2.org/vienybe/archive/1939/1939-03-29-VIENYBE.pdf> [žr. 2022 03 14].

Lemtingieji 1940-ieji. Sovietų Sąjungos ultimatas

New York Herald Tribune 1939 m. rugsėjo 19 d. teigta, jog remiantis užsienio radijo stotimi (neįvardijama kuria), Sovietų Sąjunga okupuoja lenkiškąjį Vilniaus miestą. Lietuva oficialiai paneigė ketinimus jį atgauti⁷⁶. Šis straipsnis – pirmas išsamesnis pranešimas, kuriame, atrodo, jau konstatuojamas faktas, kad Sovietų Sąjunga okupavo Vilniaus kraštą. Kitos dienos numeryje *The New York Times* parašyta, kad Sovietų Sąjungos pajėgos su tankais vakar įsiveržė į Vilnių ir jį okupavo. Lietuva laikosi neutralumo ir nesikiša⁷⁷. *Chicago Daily Tribune* rugsėjo 22 d. rašė, jog Lietuva pripažino Vilniaus okupaciją. Tačiau Lenkija reikalavo oficialaus Lietuvos vyriausybės patvirtinimo⁷⁸. Ir tik šiuose keliuose straipsniuose JAV spaudoje buvo aprašytos Vilniaus gražinimo Lietuvai aplinkybės. Pažymėtina, kad *The Washington Post* nepaskelbtas nė vienas spaudos pranešimas apie pasikeitusią Vilniaus krašto priklausomybę. Reikėtų nepamiršti, kad 1939 m. rugsėjį pasaulį domino prasidedantys karo veiksmai, vieno miesto priklausomybės problema neatrodė itin aktuali.

Tačiau vos po kelių savaitių spaudos pranešimuose atskleistos tikrosios geranoriško Sovietų Sąjungos poelgio atiduodant Vilniaus kraštą priežastys. *New York Herald Tribune*, remdamasis *United Press* ir Maskvos naujienų agentūros žiniomis, pranešė, kad Lietuvos užsienio reikalų ministras J. Urbšys kartu su Maskvos pasiuntiniu Lietuvoje lankėsi pas Josifą Staliną ir Viačeslavą Molotovą⁷⁹. Apie susitikimą Maskvoje jau po poros dienų rašė *The New York Times*. Teigiama, kad spalio 5 d. vyko specialus susitikimas Lietuvos Parlamente dėl Sovietų Sąjungos pateikto pasiūlymo Lietuvai, kurį užsienio reikalų ministras J. Urbšys parvežė iš Kremliaus. Pasiūlymo turinys neatskleistas. Numanoma, kad turinys galėjo būti ekonominis, politinis ar net karinis⁸⁰.

Naujų Sovietų Sąjungos reikalavimų sulaukusi Lietuva buvo dėmesio centre. *New York Herald Tribune* 1939 m. spalio 8 d. paskelbė politikos apžvalgininkų teiginius, kad, remiantis informacija iš Vilniaus, Sovietų Sąjunga neketina Vilniaus atiduoti Baltijos šalims (straipsnyje taip ir parašyta, kad ne Lietuvai, o Baltijos šalims – G. K.)⁸¹. Tą pačią dieną *The Washington Post* parašė, kad Sovietų Sąjunga reikalauja leisti Lietuvoje į Vokietijos pusę telkti kariuomenės dalinius, statyti įtvirtinimus ir parengti teritoriją karo zonai. Už tai Lietuvai suteikiamos kelios lengvatos pasieniuose. *International News Service* žiniomis, Kremliuje pradėtos derybos su Lietuvos užsienio reikalų ministru

⁷⁶ Lithuania Fills Ranks as Reds Near Frontier, *New York Herald Tribune*, september 19, 1939, p. 4.

⁷⁷ Soviet takes Vilna as defenders flee, *The New York Times*, september 20, 1939, p. 4.

⁷⁸ D. S. Day, Lithuania shies at red invitation to occupy Vilna, *Chicago Daily Tribune*, september 23, 1939, p. 5.

⁷⁹ Russia Extends Demands to all Baltic Nations, *New York Herald Tribune*, october 4, 1939, p. 1.

⁸⁰ G. E. R. Gedye, Latvia signs pact, *The New York Times*, october 6, 1939, p. 1.

⁸¹ Russians, Cool to Lithuania's Plea for Wilno, *New York Herald Tribune*, october 8, 1939, p. 19.

J. Urbšiu, kuriose dalyvavo pats J. Stalinas⁸². Tos dienos naujienų būta itin daug ir spauda intensyviai stebėjo Sovietų Sąjungos žingsnius.

Spalio 11 d. *Chicago Daily Tribune* išspausdintas straipsnis, kuriame buvo rašoma, kad Sovietų Sąjungos vyriausybė pranešė, jog šiandien buvo pasirašyta savitarpio pagalbos sutartis su Lietuva, pagal kurią Vilniaus kraštas atiduotas Lietuvai, tad Raudonajai armijai leista įvesti kelis karinius dalinius Lietuvai apsaugoti. Sovietų Sąjunga Lietuvai suteikia karinę techniką⁸³. Jei amerikiečiai atidžiai sekė spaudą, turėjo pastebėti, kad šioje savitarpio pagalbos sutartyje nurodyta, jog karinius dalinius į Lietuvą leista įvesti todėl, kad Sovietų Sąjunga atidavė Vilniaus kraštą Lietuvai. Tai patvirtinta *The Washington Post* straipsnyje⁸⁴. Remdamasis TASS, JAV laikraštis *New York Herald Tribune* išspausdino sutarties su Lietuva tekstą. Savitarpio pagalbos skyrių sudarė 4 dalys⁸⁵. Atkreiptinas dėmesys, kad šiame JAV spaudos pranešime remiamasi keliais informacijos šaltiniais, t. y. abiem JAV naujienų agentūromis, Sovietų Sąjungos informacijos šaltiniu. Kalbant apie sutarties objektą, JAV spaudoje kiekvieną kartą buvo tvirtinama, kad kariniai daliniai į Lietuvą įžengia tam, kad grąžintų Vilniaus kraštą.

1939 m. spalio 12 d. *New York Herald Tribune*, remdamasis išskirtinai Sovietų Sąjungos šaltiniais, – laikraščiais *Pravda* ir *Izvestija*, išsamiai išdėstė savitarpio pagalbos sutarties tekstą ir sąlygas. Buvo minimas Stalino siekis apsaugoti mažas, apsiginti negalinčias tautas ir nurodoma, kad Stalinas siunčia pasauliui žinutę: „Tegu visi žino apie mūsų ir kaimyninių šalių draugystę“⁸⁶. Pagal JAV spaudos pranešimus viskas vyksta sklandžiai, be jokių konfliktų. Nors dalis informacijos pateikiama remiantis Sovietų Sąjungos šaltiniais, detaliau vertinti nesiimama, atsargiai pateikiami faktai. Įdomu tai, kad JAV spaudai rašant apie savitarpio pagalbos sutartį, minėti keli kariniai daliniai šalių saugumui užtikrinti, o vėliau spaudos pranešimuose kalbama apie nenustatyto skaičiaus karinių dalinių įvedimą į Lietuvos teritoriją. Kadangi viskas pagrįsta sutartimi, kurią Lietuva lyg ir taktikai sutiko pasirašyti, karinių dalinių įvedimas į teritoriją nesulaukė kitų šalių, taip pat JAV nuomonės apie susidariusią situaciją.

Pirmas pranešimas apie kylančią įtampą pasirodė *The Washington Post* 1940 m. gegužės 30 d. Straipsnyje rašyta, kad Sovietų Sąjungos užsienio reikalų ministras V. Molotovas pareiškė įspėjęs Lietuvą, jog Maskva imsis veiksmų, jei nesibaigs karių grobimai Lietuvos teritorijoje. Tai buvo pranešta Lietuvos vyriausybei, kuri pasirengusi apsaugoti

⁸² O. D. Tolischus, Nazis Uneasy As Russians Fortify Border, *The Washington Post*, October 8, 1939, p. 6.

⁸³ Reds return Vilna to Lithuania, *Chicago Daily Tribune*, October 11, 1939, p. 1.

⁸⁴ W. Hancock, Lithuania Ceded Vilna as Russia Backs Drive With Soldiers and Ships, *The Washington Post*, October 11, 1939, p. 1.

⁸⁵ Lithuania Wins Vilna; Russian Treaty Signed, *New York Herald Tribune*, October 11, 1939, p. 4.

⁸⁶ Reds Hail Pacts as Iron Belt for Baltic Defense, ten pat, spalio 12, 1939, p. 2.

kaltinamus pagrobėjus⁸⁷. *The New York Times* straipsnyje pateiktas ir naujienų agentūros TASS pranešimas:

Pasirodė žinių, kad dingo karių Lietuvos teritorijoje. Vienas kareivis, kuris dingo gegužės 18 dieną ir grįžo gegužės 26 dieną, pasakojo, kad buvo pagrobtas, uždarytas ir kelias dienas laikytas be vandens ir maisto. Pagrobėjai reikalavo informacijos apie tankų brigadą, kurioje karys tarnavo. Gegužės 25 dieną kariui užrišus akis, jis atvežtas į miestą ir paleistas. Antras karys buvo pagrobtas tokiomis pat aplinkybėmis, bet jam pavyko pabėgti. Trečio kario dingimo aplinkybes Lietuvos vyriausybė paaiškino kaip savižudybės atvejį – pranešta, kad karys nusišovė į burną, nors aptikta akivaizdžių sužalojimų širdies srityje. Yra ir daugiau pranešimų apie dingusius sovietų karius⁸⁸.

Taigi išsamus situacijos aprašymas, spaudoje pateiktas iš Maskvos perspektyvos, formuoja šališką situacijos vertinimą, o Lietuvos reakcija į kareivių grobimą pateikiama vienu tai neigiančiu sakiniu. Lietuva neteikė jokių viešų pareiškimų.

JAV lietuvių laikraštyje „Vienybė“ 1940 m. birželį pasirodė vos keli ne visai tikslūs pranešimai. Viename jų, neįvardijant konkrečios spaudos, net ar tai JAV spauda, teigta: pereitą savaitę kai iš Maskvos grįžo Lietuvos Ministras Pirmininkas Antanas Merkys, spaudoje buvo paskelbta, kad jis Maskvoje susitarė su Molotovu bendrais Lietuvos Rusijos klausimais anksčiau pasirašytos Lietuvos Rusijos sutarties dvasioje⁸⁹.

1940 m. ultimatumo kontekste pirmą kartą nagrinėtas konkretus korespondentas ir jo žinutė spaudoje. 1940 m. birželio 21 d. „Vienybės“ laikraštyje paskelbta tokia informacija: Rusų kareivio mirtis, apie kurią rašė Amerikos laikraščiai ir Otto Tolishius, buvo savižudybė. O kiti kareiviai gavę įsakymą grįžti į Rusiją nenorėdami važiuot į savo „numylėtą“ tėvynę slapstėsi Lietuvoj. Apie tai rašo pasaulinio mastabo laikraštiniukas ne bolševikų nosiai pasiekti⁹⁰.

Tai buvo vienintelės laikraštyje „Vienybė“ paskelbtos žinutės, kuriose nagrinėjama JAV spauda. Savaitraštis „Dirva“ rėmėsi ne vietine spauda, apie JAV spaudą jokia nuomonė nebuvo paviešinta.

1940 m. birželio 7 d. *The Washington Post*, remiantis žiniomis iš Stokholmo, pranešta, kad Lietuvos premjeras Antanas Merkys, pakviestas Sovietų Sąjungos užsienio reikalų ministro V. Molotovo, dalyvavo susitikime dėl naujų reikalavimų Lietuvai. Švedų

⁸⁷ Russia Bluntly rejects British trade Mission of Cripps and declares special envoy is unacceptable. Lithuania Warned to stop Alleged Soldier Kidnaping, *The Washington post*, may 30, 1940, LCVA, f. 656, ap. 5, b. 253, l. 98.

⁸⁸ Lithuania warned on red army cases, *The New York Times*, may 30, 1940, p. 4.

⁸⁹ C. B. *Vienybė*, nr. 140 (1115), birželio 18, 1940, p. 2, prieiga per internetą: <https://www.spauda2.org/vienybe/archive/1940/1940-06-18-VIENYBE.pdf> [žr. 2022 03 14].

⁹⁰ Ten pat, nr. 143 (1118), birželio 21, 1940, p. 2, prieiga per internetą: <https://www.spauda2.org/vienybe/archive/1940/1940-06-21-VIENYBE.pdf> [žr. 2022 03 14].

laikraštyje *Aftonbladet* teigta, kad pokalbiai buvo tiesiogiai susiję su Sovietų Sąjungos nerimu dėl Vokietijos pergalių. Lietuvos gali būti paprašyta pasirašyti griežtesnį karinį susitarimą. Kaip teigiama straipsnyje, remiantis nepatvirtintais duomenimis, Raudonoji armija didina dalinių skaičių Lietuvos ir Lenkijos pasienyje⁹¹. Tą pačią dieną beveik tokie pat pranešimai pasirodė *New York Herald Tribune*⁹² ir *Chicago Daily Tribune*⁹³, juose taip pat remiamasi švedų laikraščiu ir cituojama jo informacija. Švedų šaltiniai, kalbant apie Lietuvą spaudoje, pasirodė tik šiuo laikotarpiu. Vykstant Lenkijos ir Vokietijos konfliktui JAV spauda švedų šaltiniais nesirėmė.

O birželio 14 d. *The New York Times* išspausdintas neįvardyto Švedijos korespondento Kaune pranešimas, kad Lietuvos ministras pirmininkas Antanas Merkys grįžo iš Maskvos su sprendimu dėl Sovietų Sąjungos karinių įgulų skaičiaus padidininimo Baltijos šalyse. Jos Lietuvą paverstų karine zona prieš Vokietiją⁹⁴. Beje, J. Urbšys kiek kitaip prisimena šį jėgos primetimą Lietuvai: „Po ilgų diskusijų, galų galiausiai V. Molotovas užriko – kad ir koks būtų Lietuvos atsakymas į ultimatumą, rytoj kariuomenė įžengia į Lietuvą.“⁹⁵

JAV spaudoje šios papildomos sąlygos Lietuvai nė viename straipsnyje nevadintos ultimatumu. Daugiau dėmesio JAV spaudoje šie įvykiai iki pat krašto okupacijos taip pat nesulaukė, nors Lietuvoje vyko paskutiniai posėdžiai, mat atsakymą dėl ultimatumo reikėjo pateikti iki birželio 15 d. 10 val. ryto.

JAV spaudoje pranešimas apie krašto okupaciją pasirodė birželio 16 d.: *The New York Times* buvo išspausdintas agentūros TASS pranešimas, kad Lietuvos ir Sovietų Sąjungos konfliktą likvidavo Lietuvos kapituliacija. V. Molotovas per radiją (nenurodant kokį) sakė, kad Lietuva nubausta už išpuolius prieš Raudonosios armijos karius – grobimą ir kelių nužudymą. Jis teigė, kad Lietuvos vyriausybė šiurkščiai pažeidžia savitarpio pagalbos sutartį⁹⁶. Tą pačią dieną *Chicago Daily Tribune* išspausdintas panašus pranešimas, remiantis tais pačiais šaltiniais, apie Lietuvos okupaciją⁹⁷. *The New York Times* tą pačią dieną pasirodė išsamus straipsnis apie Lietuvos okupaciją, kuriame detalai išdėstytas ir gauto ultimatumo, dėl kurio į Lietuvą buvo įvesti kariniai daliniai, turinys:

Birželio 15 dieną 3 valandą Rusijos kariai įžengė į Lietuvą. Tikimasi, kad rytoj ryte atvyks delegacija iš Maskvos aptarti vyriausybės formavimo ir kitų svarbių aspektų. Ultimatumas buvo

⁹¹ New Demands on Lithuania are Hinted, *The Washington Post*, june 7, 1940, p. 14.

⁹² Soviet Defense Moves Laid to Fear of Hitler, *New York Herald Tribune*, june 7, 1940, p. 6.

⁹³ Report Russia seeks stronger Lithuanian pact, *Chicago Daily Tribune*, june 7, 1940, p. 5.

⁹⁴ Lithuanians expect more soviet troops, *The New York Times*, june 14, 1940, p. 3.

⁹⁵ J. Urbšys, min. veik., p. 93.

⁹⁶ Soldiers Reported Tortured, *The New York Times*, june 16, 1940, p. 24.

⁹⁷ Red army takes over Lithuania, *Chicago Daily Tribune*, june 16, 1940, p. 12.

įteiktas užsienio reikalų ministrui Juozui Urbšui, likus valandai iki jo įsigaliojimo. Lietuva apkaltinta savitarpio pagalbos sutarties pažeidimu ir susitarimo su Latvija ir Estija sudarymu. Tarp reikalavimų buvo ir karinių dalinių įvedimas į Lietuvos teritoriją be jokių provokacijų. Įtampa tarp abiejų šalių kilo gegužės 25 dieną, kai Maskva ėmė kaltinti Lietuvą Raudonosios armijos karių dingimu. 1939 metais buvo pasirašyta savitarpio pagalbos sutartis, pagal kurią Lietuvai buvo atiduotas Vilniaus kraštas⁹⁸.

Lygiai tokį patį straipsnį išspausdino *The Washington Post* su priedašu, jog tai yra *The New York Times* autorinis straipsnis (*Copyrights of NYT*)⁹⁹.

Pirmosiomis okupacijos dienomis spaudoje atsirado ir terminas „ultimatumas“ bei jo aptarimų. Įvykiai vijo vienas kitą ir Lietuva dažniausiai skambėjo Baltijos šalių kontekste, tačiau kalbant apie išskirtinius įvykius nevengta išskirti ir jos vardo. Dienraščiai perspausdino vieni kitų pranešimus, reakcijas į straipsnius ir komentarus. Straipsnių ir informacinių pranešimų išsamumu ir gausa pirmiausia išsiskiria *The New York Times*. *New York Herald Tribune*, remiantis *The Associated Press* žiniomis iš Stokholmo, paskelbta, kad Sovietų Sąjungos įgulų įsiveržimas į Lietuvą Kaune interpretuojamas kaip:

pirmas Rusijos indėlis į Europos karą ir tolesni „pokyčiai“ Baltijos šalyse. Lietuva laikraščio *Aftonbladet* [švedų laikraštis – G. K.] korespondentui pakomentavo, kad šalis tapo neįsivaizduojamo dydžio karine baze, aprūpinta tankais ir šarvuočiais¹⁰⁰.

Vertinant, kiek buvo paskelbta pranešimų apie Sovietų Sąjungos karinių dalinių įsiveržimą į Lietuvą, ir atsižvelgiant į tai, kad daugiau nei pusė jų pasirodė laikraščių pirmuosiuose puslapiuose, galima teigti, kad birželio 15-osios įvykiai Lietuvoje atsидūrė JAV spaudos dėmesio centre. Svarbu tai, kad beveik visa spaudoje pasirodžiusi informacija apie birželio 15-ąją buvo pagrįsta žiniomis iš Švedijos. Pažymėtina, kad nuo birželio 16 d. dienraštis *Chicago Daily Tribune* neišspausdino nė vieno išsamaus straipsnio apie Lietuvos ir Sovietų Sąjungos konfliktą ir Lietuvos okupaciją.

Kazys Škirpa savo atsiminimuose, remdamasis *The New York Times*, teigia:

Išskyrus III-jo Reicho spaudą, kuri buvo Maskvos–Berlyno ašies užduosinta, nebuvo jokio kito krašto, kurio spauda būtų pasigailėjusi puslapių žinioms ar net ilgesniems straipsniams apie Lietuvą ištikusią nelaimę¹⁰¹.

Lietuvos okupacija ir paskesni įvykiai JAV spaudoje sulaukė išskirtinai daug dėmesio. Nors Lietuvos oficialus pareiškimas išspausdintas tik suformavus naują vyriausybę, kuri buvo palanki okupantams, kaip teigia ir pati spauda, neigiamų atgarsių apie

⁹⁸ Russians on march, *The New York Times*, june 16, 1940, p. 1.

⁹⁹ O. D. T o l i s c h u s, Red Army Enters Lithuania, Buffer State on Nazi Border, *The Washington Post*, june 16, 1940, p. 1.

¹⁰⁰ Lithuania Sees Soviet in War, Baltic Shake-Up, *New York Herald Tribune*, june 17, 1940, p. 4.

¹⁰¹ K. Š k i r p a, min. veik., p. 459.

okupaciją jos puslapiuose nepasirodė. Spauda suformavo taikią nuomonę, kad Lietuva savanoriškai balsavo už prisijungimą prie Sovietų Sąjungos.

Iškart po Sovietų Sąjungos ultimatumo Lietuvai ir prasidėjus šalies okupacijai, JAV ėmė laikytis nepritarimo Lietuvos okupacijai politikos. Birželio 16–17 d. *The New York Times* pranešė, kad JAV nepripažįsta Baltijos šalių okupacijos¹⁰². Ir, prezidento Franklino D. Roosevelto įsakymu įšaldydama trijų Baltijos šalių fondus, bent taip prisidėjo prie paramos Sovietų Sąjungos okupuotoms valstybėms¹⁰³. Praėjus savaitei, tada ėjęs valstybės sekretoriaus pareigas Sumneris Wellesas¹⁰⁴ laikraščiui *The New York Times* patvirtino, kad JAV vyriausybė ir toliau pripažins savarankišką Baltijos šalis. Pripažįstami šių valstybių pasiuntiniai ir įgalioti ministrai¹⁰⁵. Po aiškios JAV pozicijos *The New York Times* karo naujienų skiltyje išspausdino žemėlapi, kuriame Baltijos valstybės, tarp jų ir Lietuva, parodytos kaip vis dar egzistuojančios¹⁰⁶.

Spaudoje JAV vyriausybės išreikšta aiški ir tvirta pozicija suteikė vilties tolesniems planams padėti okupuotai šaliai ir išlaikyti jų valstybingumo tarptautinį pripažinimą. Visi pagrindiniai JAV laikraščiai išspausdino okupacijos nepripažinimo politikos laikymosi pranešimą.

Išvados

Aptariamam 1938–1940 m. laikotarpiu išsamiausiai rašė ir daugiausia straipsnių apie Lietuvą paskelbė JAV laikraštis *The New York Times*. Tada seka *New York Herald Tribune*, *Washington Post* ir *Chicago Daily Tribune*. Kalbant apie iš Lietuvos pasiekusias naujienas, galima konstatuoti, kad JAV spauda visiškai nesinaudojo ELTA pranešimais, tik išskirtinai vos keliuose straipsniuose citavo lietuvišką spaudą, laikraštį „Lietuvos aidas“. Tai reiškia, kad jokios įtakos formuojant spaudoje nuomonę apie ultimatumus Lietuvai oficialūs šaltiniai neturėjo. Diplomatai nuomonių buvo, net kreiptasi į redakcijas dėl straipsniuose pasirodžiusių netikslumų, tačiau tai buvo tik pavieniai atvejai. Pažymėtina, kad faktografinės informacijos apie ultimatumų įteikimą JAV spaudoje būta daug daugiau

¹⁰² U.S. Refuses Recognition to Three Soviet Baltic States, *The Washington Post*, june 24, 1940, p. 1.

¹⁰³ Red party claims sweep in Baltic, *The New York Times*, june 17, 1940, p. 17; U.S. ‘freezes’ funds of Baltic States, ten pat, birželio 16, 1940, p. 12; U.S. Condemns Soviet Seizure Of Baltic States, *New York Herald Tribune*, july 24, 1940, p. 3.

¹⁰⁴ Sumneris Wellesas – amerikiečių diplomatas, 1937–1942 m. valstybės departamento sekretorius, prezidento F. Roosevelto patarėjas. Jo vardu buvo paskelbtas F. Roosevelto pareiškimas dėl Sovietų Sąjungos agresijos, nepripažįstant Pabaltijo kraštų okupacijos.

¹⁰⁵ B. D. H u l e n, U.U. lashes soviet for Baltic seizure, *The New York Times*, june 24, 1940, p. 1.

¹⁰⁶ *The Washington post*, august 11, 1940, LCVA, f. 656, ap. 5, b. 253, l. 133.

nei autorinių interpretacijų, tų įvykių aplinkybių analizės. Tai, žinoma, nebuvo naudinga Lietuvai, nes agresorių pasmerkimas, kaip kad nutiko po trečiojo ultimatumo, būtų buvęs kur kas naudingesnis, nei tik faktų dėstymas. JAV spauda daugiausia siekė informuoti visuomenę, nei kelti diskusiją.

Išanalizavus išvardytą 1938 m. JAV spaudą matyti, kad straipsniai apie Lietuvos nesutarimus su Lenkija buvo prolenkiški, nes juos rengiant iš esmės remtasi lenkų laikraščiais, radijo stotimis (nenurodant kuriomis). Lenkijos ultimatumas, detalai paskelbtas JAV spaudoje, taip pat buvo perspausdintas iš lenkų spaudos. Šie faktai ir nulėmė, kad JAV spaudoje daugiausia buvo aptariamoms Lenkijos pozicijoms susidariusioje situacijoje. JAV spaudoje nėra Lenkijos vyriausybės pozicijos, nes ji atsisakė komentuoti ultimatumo įteikimą ir karinių dalinių nukreipimą pasienyje. Lietuvos vyriausybės ar vadovo oficialios nuomonės taip pat nėra. Matyti, kad Lenkijos ultimatumas Lietuvai buvo aprašomas tik kaip lokalus konfliktas, visiškai neveikiantis tarptautinės politikos. Atkreiptinas dėmesys, kad JAV spaudoje viešinant Lietuvos ir Lenkijos konfliktą nė viename straipsnyje nėra išsakyta JAV pirmųjų asmenų oficiali nuomonė apie susidariusią situaciją, o tai gali reikšti, kad JAV tvirtai laikėsi izoliacinės politikos Lietuvos atžvilgiu šiame konflikte.

Klaipėdos kraštas pagal amerikiečių spaudos suformuotą įvaizdį atrodė kaip priešpaudoje laikoma teritorija, kuri pagaliau nori būti ten, kur jos vieta – reiche. S. Wellesas, ėjęs JAV sekretoriaus pareigas, nurodė, jog Lietuvos sprendimas dėl Vokietijos ultimatumo buvo priimtas prievarta grėsmės akivaizdoje. Svarbu pažymėti, kad tai buvo pirmoji ir vienintelė JAV oficiali nuomonė apie Lietuvos ir Vokietijos teritorinius nesutarimus. Nors JAV oficiali nuomonė buvo palanki ir naudinga Lietuvai, spaudoje daugiau atsispindėjo „išlaisvinto“ Klaipėdos krašto įvaizdis. Tai taip pat perša nuomonę, kad JAV dienraščiai nepalaikė nė vienos pusės, o tiesiog dėstė tuo metu žinomus faktus, pasirodžius oficialiai JAV atstovų pozicijai, nekommentavo ankstesnių straipsnių turinio.

Vilniaus grąžinimo Lietuvai aplinkybės JAV spaudoje aprašytos vos keliuose straipsniuose. Galima nuspėti, kad 1939 m. rugsėjis pasaulį domino prasidedančiais karo veiksmais, o lokali Vilniaus miesto problema neatrodė itin aktuali. JAV spaudoje Vilniaus krašto atgavimas buvo aprašomas kaip sklandus ir taikus. Svarbu pažymėti, kad prie spaudos šaltinių prisidėjo ir pranešimai iš Švedijos, remiantis šios šalies laikraščiais ir korespondentais.

Įvykiai ne tik Lietuvoje, bet ir visose trijose Baltijos šalyse sulaukė labai daug JAV spaudos dėmesio pirmosiomis okupacijos dienomis. Informacija buvo skelbiama pirmuosiuose puslapiuose, o tiek dėmesio neskirta nei Lenkijos, nei Vokietijos ultimatumams Lietuvai. Prieš Sovietų Sąjungai įteikiant Lietuvai ultimatumą, šis dokumentas niekur aptariamoje JAV spaudoje ultimatumu nevadintas. Šis terminas ir jo aptarimai spaudoje atsirado tik pirmosiomis okupacijos dienomis. Straipsnių ir informacinių pranešimų išsamumu ir gausa pirmiausia išsiskiria *The New York Times*. Pagrindiniais JAV spaudos informacijos šaltiniais tapo švedų laikraštis *Aftonbladet*, Berlyno laikraštis *Tidningen*,

naujienu agentūra TASS. Per kelias dienas JAV spaudoje, atrodo, buvo aptartos visos permainos Lietuvoje – kariniai daliniai įvesti, įvyko rinkimai, šalis džiaugiasi, suformuota nauja vyriausybė. Svarbu, kad ir beveik visa spaudoje pasirodžiusi birželio 15-osios įvykių informacija grindžiama žiniomis iš Švedijos. Oficiali Lietuvos pozicija JAV spaudoje paskelbta tik suformavus naują vyriausybę ir ji buvo palanki okupantams. JAV spauda suformavo taikią nuomonę, kad Lietuva savanoriškai balsavo už prisijungimą prie Sovietų Sąjungos, tačiau tai paaiškinama vėlyva JAV oficialia pozicija. Nepaisant to, kaip ir Vokietijos ultimatumo atveju oficiali JAV nuomonė buvo kiek kitokia, nei spaudoje pasirodę faktai, JAV valstybės sekretoriaus pareigas ėjęs S. Wellesas spaudoje pranešė, kad JAV vyriausybė ir toliau pripažins savarankišką Baltijos šalis, o Sovietų Sąjungos veiksmus pavadino tyčiais ir naikintiniais.

Amerikos lietuvių spaudoje skelbtuose JAV spaudos vertinimuose ne visada aišku, ar kalbama apie lietuvišką ar JAV spaudą. Nemažai ir tokių frazių kaip „Spauda praneša“, „Vienas vietinis laikraštis paskelbė“, „Visi amerikonių laikraščiai aprašė“. Amerikos lietuvių spaudoje pastebimas siekis remtis daugiau užsienio spaudos apžvalgomis, cituojami rusų, vokiečių, italų, švedų laikraščiai ir spaudos pranešimai. Ypač daug dėmesio skirta Lietuvoje leisti spaudai ir joje pateiktai informacijai. Aptariamų trijų ultimatumų kontekste laikraščiai „Vienybė“ ir „Dirva“, cituodami amerikiečių spaudoje pasirodžiusią informaciją, neįvardija šaltinio. Galima manyti, kad juose pateikta informacija lietuvius tenkino ir vertinta palankiai, nes spaudoje tikrai būta ir pasidžiaugimų, ir kritikos įvairių viešinamų įvykių atžvilgiu.

Bendroje Europos įvykių skalėje Lietuvos ir trijų agresorių santykiai buvo išskiriami labai trumpam, vos dienai. Daugiausia dėmesio spaudoje sulaukė jau karo aplinkybėmis įteiktas Sovietų Sąjungos ultimatumas. Nors įvykiai Lietuvoje pateko į pirmuosius dienraščių puslapius, to meto įvykių gausa juos užgožė. Galbūt dėl to, kad informaciją JAV spaudai teikė ne Lietuvos korespondentai. Viešinami įvykiai jau buvo žinomi Lietuvoje, informacija JAV spaudą pasiekdavo daugiau iš kitų Europos šalių.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

Chicago Daily Tribune

„Dirva“

New York Herald Tribune

The New York Times

The Washington Post

„Vienybė“

ŠKIRPA, Kazys. *Lietuvos Nepriklausomybės Sutemos (1938–1940). Atsiminimai ir dokumentai*. Chicago–Vilnius: Lietuvos kronika – AB Vilspsa, 1996.

MAČIULIS, Petras. *Trys ultimatumai*. New York, Brooklyn, 1962.
The New Encyclopaedia Britannica, 15th ed. Vol. 3. Auckland [at al.], 1998.
The New Encyclopaedia Britannica, 15th ed. Vol. 8. Auckland [at al.], 1998.
The New Encyclopaedia Britannica. 15th ed. Vol. 12. Auckland [at al.], 1998.
URBŠYS, Juozas. *Atsiminimai*. Chicago, 1988.

THE US LIBERAL PRESS ABOUT THREE ULTIMATUMS TO LITHUANIA (1938–1940)

Summary

GRETA KĖVELAITIENĖ

Lithuania received three ultimatums between 1938 and 1940. The first ultimatum was presented to Lithuania by Poland, which demanded the diplomatic relations to be restored; the second ultimatum was presented by Germany, demanding to return the Memel (Klaipėda) district to Germany; the third ultimatum was issued by the Soviet Union and it led to Lithuania's occupation. The press in the United States of America played a major role in forming the public perception regarding the events in Europe, as it was one of the most influential sources of information. The article seeks to reveal how the information about the ultimatums served to Lithuania (by Poland in 1938, by Germany in 1939, and by the Soviet Union in 1940) was reflected in the US press, how it used Lithuania's official sources, how the American press evaluated the information, and whether the US press was on the side of Lithuania or not.

Four American newspapers (*The New York Times*, *The New York Herald Tribune*, *The Washington Post*, and *The Chicago Daily Tribune*) and two American Lithuanian newspapers (*Vienybė* and *Dirva*) were selected for the study.

The research has revealed that the American press did not use the reports of the Lithuanian news agency ELTA and only in some exceptional cases the newspaper *Lietuvos aidas* was cited, using the statements by Kazys Škirpa, Vladas Mironas, Stasys Lozoraitis, and Povilas Žadeikis. It is important to note that the facts that acknowledged the ultimatums or the occupation were plentiful, but individual interpretations of the events and their circumstances were few. During the period of 1938–1940, the US press used information from American news agencies such as United Press and The Associated Press; also, from the Soviet TASS news agency and Reuters news agency. Various newspapers were used in this research: Polish (*Głos Lubelski*, *Wieczór Warszawski*), Soviet (*Pravda*, *Izvestia*), and Swedish (*Aftonbladet*). At the time, the official USA representative was Sumner Wells, Secretary of State, who did not agree with the occupation of Lithuania and made it clear in the press.

Although the information provided in the US press was accurate, it avoided assessments of the events. Like the US government, the press pursued a more isolationist policy towards Lithuania. Despite the fact that the events in Lithuania received considerable attention from the American press, the country's newspapers hardly ever used Lithuanian information sources officially.

Gauta 2022 m. vasario mėn.

Priimta 2022 m. kovo mėn.

Greta Kevelaitienė – Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, Kultūros paveldo tyrinėjimo ir skaitmeninimo skyriaus vadovė, Vytauto Didžiojo universiteto magistrė.

Moksliniai interesai: Lietuvos 1918–1940 m. istorija, diplomatijos istorija.

Adresas: Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, Respublikos g. 14, Panevėžys

El. paštas: greta.kevelaitiene@pavb.lt